

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Пісоцька Тетяна Миколаївна

**РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ
ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ**

Спеціальність: 016. Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка.
Логопедія)

Галузь знань: 01. Освіта

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ Ю. М. Косенко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

«__» _____ 20__ року

Виконавець

_____ Т. М. Пісоцька
«__» _____ 20__ року

Суми – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	8
1.1. Вікові психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку.....	8
1.2. Особливості розвитку пізнавальної сфери дітей із ЗПР.....	15
1.3. Камінці Марблс як метод арт-терапії.....	25
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ II. ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ ІЗ ЗПР НА КОНСТАТУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	35
2.1. Критерії та рівні розвитку пізнавальних процесів дошкільників із ЗПР.....	35
2.2. Результати констатувального експерименту.....	41
Висновки до розділу 2.....	51
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗПР ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ.....	53
3.1. Реалізація програми розвитку та корекції пізнавальних процесів дітей дошкільного віку із ЗПР з використанням методів арт-терапії.....	53
3.2. Результати формувального дослідження.....	60
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

У наукових дослідженнях останніх років відмічається тривожна тенденція зростання кількості дітей з відхиленнями фізичного та психічного здоров'я, які зумовлюються біологічними, екологічними, соціально-психологічними та іншими чинниками, а також їх поєднанням.

Значну частину серед цих дітей займають діти із затримками психічного розвитку (ЗПР), яких на фоні загального погіршення дитячого здоров'я стає дедалі більше. Підвищена тривожність свідомих членів суспільства пов'язана із подальшим розвитком, навчанням і вихованням, процесом соціалізації дітей з різними порушеннями психічного розвитку, визнання необхідності посилення психолого-педагогічного впливу на покращення та збереження їх психічного та фізичного здоров'я.

Діти із затримкою психічного розвитку становлять найчисленнішу групу серед тих, які потребують спеціальної допомоги у процесі навчання та соціально-трудової адаптації. Вони значною мірою визначають контингент старших вікових груп закладів дошкільної освіти та учнів, особливо початкової школи, які погано засвоюють навчальну програму.

Проблема ЗПР дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку гостро постала перед психолого-педагогічною наукою вже давно. Питаннями діагностики та корекції цієї вади першими почали займатися дефектологи (Н. Бастун, І. Бех, В. Бондар, Т. Вісковатова, Т. Власова, Т. Ілляшенко, К. Лебединський, В. Лубовський, І. Марковська, В. Мачихіна, М. Певзнер, М. Рождественська, Т. Сак, С. Тарасюк, У. Ульянкова, Н. Ципіна та інші).

Ця проблема активно вивчалася і в загальному психолого-педагогічному напрямку (Т. Андрющенко, А. Богуш, Т. Карабанова, Н. Максимова, Н. Менчинська, Є. Мілютіна, Л. Носкова, В. Пісун, В. Ямницький та інші).

Деякі питання корекції психічного розвитку дітей розглядалися в контексті проблеми розвитку психічних пізнавальних процесів,

психологічної готовності дітей до школи та труднощів шкільного навчання (І. Агафонова, М. Безруких, С. Громбах, І. Дубровіна, С. Єфімова, Н. Коцур, Б. Круглов, В. Степанов, А. Фурман та ін.).

Наші сьогоденні знання про затримку психічного розвитку дають змогу розглядати її як межовий стан психічного розвитку. Йому властиві розлади інтелектуальної та емоційно-вольової сфери. Пізніше, якщо дитина не отримує своєчасної допомоги, у неї під впливом невдач у навчанні, спілкуванні з ровесниками та дорослими виникають і негативні зміни особистості.

Найчисленнішу групу дітей із затримкою психічного розвитку становлять такі, що насамперед привертають увагу відставанням від своїх ровесників в інтелектуальному розвитку. У них значна обмеженість знань та уявлень про навколишній світ, не сформованість мислительних операцій, яка виявляється не тільки в словесно-логічному мисленні, й у сприйманні конкретних якостей предметів, у розвитку мовлення: дуже збідненому словнику, недорозвиненому, граматичному висловлюванні. У процесі розв'язання діагностичних завдань вони мають чималі труднощі через обмеженість досвіду, не сформованість навичок інтелектуально працювати, недорозвиненість мовлення, яке, як відомо, дає змогу усвідомити свої дії та керувати ними. Проте в межах доступного матеріалу ці діти здатні скористатися допомогою; вони дуже чутливі до позитивної стимуляції, під впливом якої стають уважнішими і продуктивнішими.

Арт-терапевтична діяльність дітей здавна привертала увагу дослідників, науковців різних сфер – педагогіки, психології – як можливий метод вивчення внутрішнього стану маленької людини, її здатність відбивати загальну картину світу, світ власних переживань та здійснювати з боку педагогів ефективну соціально-педагогічну підтримку дітей із затримкою психічного розвитку.

Засоби мистецтва відіграють провідну роль у забезпеченні соціально-педагогічної роботи, бо це є унікальним джерелом соціалізації дитини із

ЗПР, збагачують внутрішній світ дитини безпосередністю та наочністю. Це позитивно впливає на емоційну сферу, регулюючи негативні емоційні прояви в сім'ї та дитячому колективі.

Арт-терапія, забезпечуючи динамічну і гармонійну взаємодію між дитиною, продуктом її творчості та дорослим (психологом, педагогом, вихователем), не лише здійснює терапевтичний чи корекційний вплив на психофізичний стан дитини, а й реалізує основні функції освіти: виховну, розвивальну, діагностичну, корекційну, соціалізуючу тощо. Тому деякі науковці виокремлюють новий напрямок арт-терапії – арт-педагогіку як інноваційну здоров'язбережувальну технологію особистісно орієнтованого навчання та виховання.

Теоретико-методичні та практичні аспекти використання арт-терапевтичних технологій як компонента навчальної діяльності представлені у дослідженнях українських науковців О. Вознесенської, О. Деркач, Т. Берник, А. Колупаєвої, В. Кондратенко, В. Синьова, Л. Фірсової, Т. Яценко. Але на сьогоднішній час недостатньо вивченими залишаються питання впровадження арт-терапевтичних методів в освітній процес при роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку. Це зумовлює потребу вивчення умов ефективності використання арт-терапевтичних технологій у педагогічному процесі з дітьми дошкільного віку.

Варто зазначити, за недостатності розроблення даної проблеми, а також її вагомості у розв'язанні практичних завдань освіти щодо розвитку інклюзивної освіти, можна зробити висновок, що тема «Розвиток пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку засобами арт-терапії» є досить актуальною та значущою у світлі сучасної корекційної педагогіки.

Зв'язок роботи з науковою темою кафедри. Дослідження виконано в межах наукової теми лабораторії корекційно-реабілітаційних технологій кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: «Методологія та

управління корекційно-реабілітаційною діяльністю» (державний реєстраційний номер 0116 U 000895).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності розвитку пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку із ЗПР засобами арт-терапії.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає виконання наступних завдань:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.
2. Визначити критерії та рівні розвитку пізнавальних процесів у дошкільників із ЗПР.
3. Розробити програму розвитку та корекції пізнавальних процесів дітей дошкільного віку із ЗПР з використанням методів арт-терапії.
4. Експериментально перевірити ефективність розробленої програми розвитку та корекції пізнавальних процесів дітей дошкільного віку із ЗПР з використанням методів арт-терапії.

Об'єкт – розвиток пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження – розвиток пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку засобами арт-терапії.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у: поглибленні та уточненні особливостей формування психічних пізнавальних процесів у дітей із затримкою психічного розвитку; подальшому розвитку системи корекційної роботи з використанням арт-терапевтичних методів щодо розвитку пізнавальних процесів у дітей із ЗПР.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості застосування діагностичних методик з визначення стану розвитку пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку; застосуванні програми розвитку та корекції пізнавальних процесів дітей дошкільного віку із ЗПР з використанням методів арт-терапії.

Апробація результатів дослідження. здійснено на: VII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» матеріали (25 листопада 2020 року, м. Суми); VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (19 травня 2021 року, м. Суми); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» на базі Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (24 листопада 2021 року).

Матеріали магістерського дослідження висвітлені в 2 публікаціях.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків списку використаних джерел (73), 6 додатків на 8 сторінках. Основний зміст магістерської роботи викладено на 68 сторінках. Загальний обсяг магістерської роботи складає 81 сторінку.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ- ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Вікові психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку

У кінці раннього дитинства відбувається відділення дитини від дорослого, що створює передумови для створення нової соціальної ситуації розвитку. Вона полягає в тому, що вперше дитина виходить за межі свого сімейного світу і встановлює стосунки зі світом дорослих людей. Дитину, насамперед, цікавить світ соціальних стосунків, які існують у світі дорослих людей. За словами Д. Ельконіна, дошкільний вік обертається навколо дорослої людини, як центру, навколо її функцій, задач. Дорослий цікавить дошкільника в узагальненій формі, як носій суспільних функцій в системі суспільних стосунків (дорослий – тато, лікар, водій тощо). В соціальній ситуації розвитку Д. Ельконін вбачає протиріччя: дитина є членом суспільства, поза суспільством вона жити не може, основна її потреба - жити разом з оточуючими людьми, але це здійснити неможливо, адже життя дитини проходить в умовах опосередкованого, а не прямого зв'язку зі світом. Єдиною діяльністю, яка дозволяє змодельовати стосунки в світі дорослих людей, включитися в уже змодельовані взаємини і діяти із середини цієї моделі, – це сюжетно-рольова гра [14].

Сюжетно-рольова гра – провідний тип діяльності дитини дошкільного віку, яка дає можливість орієнтації у зовнішньому світі, яку жодна інша діяльність дати не може. Всі типи діяльності дитини дошкільного віку, за виключенням самообслуговування, носять моделюючий характер. Сутність будь-якого моделювання, на думку Д. Ельконіна, полягає у відтворенні

об'єкта в іншому, ненатуральному матеріалі, в результаті чого в об'єкті виокремлюються такі сторони, які стають предметом спеціального розгляду, спеціального орієнтування.

Соціальна ситуація розвитку дошкільника, потреба в спілкуванні з дорослими та однолітками визначає становлення особистості дитини.

Спілкування з дорослими розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його знайомства з оточуючою дійсністю. Дошкільники задають багато запитань. Вислуховуючи відповіді, дитина вимагає, щоб дорослий серйозно ставився до неї, як до партнера, товариша. Таке співробітництво дитини з дорослим отримало назву пізнавального спілкування. Якщо вона не зустрічає такого відношення, у дитини виникає негативізм та впертість.

У дошкільному віці виникає й інша форма спілкування – особистісна, яка характеризується тим, що дитина намагається обговорювати з дорослими поведінку і вчинки інших людей і своїх власних з погляду моральних норм. Заради цієї форми спілкування дитина відмовляється від партнерства і стає в позицію учня, а дорослому відводить роль вчителя (А.Запорожець, М. Лісіна) [36].

Особистісне спілкування найбільш ефективно підготовлює дитину до навчання в школі, де доведеться слухати дорослого, уважно засвоювати все те, що буде говорити вчитель.

Важливу роль у формуванні особистості дитини має потреба у спілкуванні з однолітками, в оточенні яких вона знаходиться з перших днів життя. Між дітьми можуть виникати найрізноманітніші форми взаємин. Тому дуже важливо, щоб дитина з самого початку перебування в дошкільному закладі, здобувала позитивний досвід співробітництва, взаємодопомоги.

У процесі сумісної діяльності діти набувають досвіду керівництва іншими дітьми, досвіду підкорення. Прагнення до керівництва у дошкільників визначається емоційним відношенням до своєї діяльності, а не

позицією керівника. Діти-дошкільники ще недостатньо усвідомлюють боротьбу за керівництво.

У дошкільному віці в діяльності дитини з'являються елементи праці. У праці формуються моральні якості дитини, почуття обов'язку, поваги до людей. Дуже важливо, щоб дитина переживала позитивні почуття, які стимулюють, розвиток інтересу до праці. Через безпосередню участь в процесі спостереження за працею дорослих дошкільник знайомиться з операціями, знаряддями, видами праці, здобуває вміння і навички. Разом з тим розвиваються довільність і цілеспрямованість дій, ростуть вольові зусилля, формуються допитливість, спостережливість. Засвоюючи трудові вміння й навички, дитина починає чіткіше уявляти свої обов'язки, краще усвідомлювати необхідність їх виконання, докладати зусиль, щоб краще виконати доручену їй справу. Зміцнюється почуття відповідальності, свідомість свого обов'язку перед колективом (З. Борисова) [10]. Включення дошкільника у трудову діяльність, постійне керівництво ним з боку дорослого є безумовною умовою всебічного розвитку психіки дитини.

Значний вплив на розумовий розвиток дитини має навчання. На початок дошкільного віку психічний розвиток дитини досягає такого рівня, при якому можна формувати рухові, мовні, сенсорні та ряд інтелектуальних навичок, з'являється можливість вводити елементи навчальної діяльності.

Важливим елементом, що визначає характер учіння дошкільника є відношення дитини до вимог дорослого. Протягом дошкільного віку дитина вчиться засвоювати ці вимоги і перетворювати їх у свої цілі і завдання. Успіх учіння дошкільника значною мірою залежить від функцій між учасниками процесу та наявністю певних умов.

У дошкільному віці в основному завершується довгий і складний процес оволодіння мовою. До 7 років мовлення стає засобом спілкування і мислення дитини, а також предметом свідомого вивчення, оскільки при підготовці до школи починається навчання читанню і письму. Інтенсивно збільшується словниковий склад мовлення, розвивається граматичний склад

мовлення. Діти засвоюють закономірності морфологічного порядку (побудова слова) та синтаксичного (побудова фрази).

У дошкільному віці під впливом навчання та виховання відбувається інтенсивний розвиток всіх пізнавальних процесів. Це відноситься і до сенсорного розвитку.

Сенсорний розвиток – це удосконалення відчуттів, сприймання, наочних уявлень. У дітей знижуються пороги відчуттів. Підвищується гострота зору і кольоровідчуття, розвивається фонематичний та звуковисотний слух, значно зростає точність оцінок ваги предметів. У результаті сенсорного розвитку дитина оволодіває перцептивними діями, основна функція яких полягає в обстеженні об'єктів і виділенні в них найбільш характерних властивостей, а також у засвоєнні сенсорних еталонів, властивостей та співвідношень предметів.

Найбільш доступними для дошкільників сенсорними еталонами є геометричні форми (квадрат, трикутник, коло) та кольори спектра. Сенсорні еталони формуються в діяльності. Ліплення, конструювання, малювання найбільше сприяють пришвидшенню сенсорного розвитку (Л. Венгер) [13].

У дошкільному віці збільшується обсяг уваги: дитина уже може діяти з 2-3 предметами. Зростає можливість розподілу уваги в зв'язку з автоматизацією багатьох дій дитини. Увага стає більш стійкою. Підтримка стійкості уваги, фіксація її на об'єкті визначається розвитком допитливості, пізнавальних процесів. Розвиток довільної уваги пов'язаний із засвоєнням засобів керування нею. Розвиток цього виду уваги також пов'язаний з засвоєнням норм і правил поведінки, становленням вольової дії. Розвиток мимовільно-довільної уваги відбувається через становлення довільної, він також зв'язаний зі звичкою докладати вольових зусиль для досягнення мети.

Істотні зміни відбуваються у розвитку мислення старшого дошкільника. Воно досягає нового рівня розвитку. Це виявляється не тільки в умінні оперувати уявленнями, а й у збагаченні змісту цих уявлень. Крім того, дитина стає здатною оперувати не лише поодинокими чуттєвими образами

предметів, а й більш узагальненими уявленнями, в яких об'єднуються і поодинокі враження, і судження про ці предмети. Це означає, що мислення дитини відокремлюється від сприймання і водночас від практичної дії та і стає відносно самостійним процесом. Залишаючись ще переважно наочно-образним, воно поступово робиться словесним. Формування у другій половині дошкільного віку форм словесного (вербального) мислення є надзвичайно важливим у тому відношенні, що дитина готується до засвоєння розумових дій, характерних для шкільного навчання.

У нерозривному зв'язку з розвитком мислення дитини здійснюється і її мовленнєвий розвиток. На кінець шостого року діти загалом засвоюють систему рідної мови. Формування нових взаємин з оточуючими -дорослими і однолітками, а також опанування нових видів діяльності веде до збагачення форм і функцій усного мовлення дитини. На цій основі здійснюється перехід від діалогічних форм мовлення до розгорнутих висловлювань, які нерідко набувають форми монологу. Центральною ланкою у розвитку зв'язного мовлення є збагачення функцій внутрішнього мовлення. Внутрішнє мовлення починає функціонувати тоді, коли у дитини в умовах її практичної діяльності виникає проблемна ситуація, яку дитині треба осмислити, в цих випадках внутрішнє мовлення виконує функції планування, вгадування, обмірковування з самим собою того, що треба зробити. Отже, опанування у старшому дошкільному віці зв'язним і виразним мовленням, засвоєння його граматичних структур, а також розвиток функцій внутрішнього мовлення виступають основними передумовами засвоєння писемного мовлення.

Протягом дошкільного віку відбувається розвиток пам'яті. У старшому дошкільному віці продовжується інтенсивний розвиток образної пам'яті (запам'ятовування предметів та їх зображення). Для розвитку пам'яті дитини характерним є перехід від образної до словесно-логічної [15].

Розвивається довільна пам'ять. Довільне згадування передусім довольному запам'ятовуванню, розвиток довільної пам'яті починається з розвитку довільного відтворення. Причиною цього є те, що ситуація

запам'ятовування сама по собі часто не спонукає до особливої активності. Ситуація пригадування здійснює позитивний вплив на розвиток запам'ятовування: невдачі у відтворенні спонукають дитину чіткіше виділити мету, усвідомити її необхідність і щось зробити для її досягнення (наприклад, повторити доручення).

Уява. Розвитку відтворюючої (репродуктивної) і творчої (продуктивної) уяви дошкільників сприяють різні види продуктивної діяльності, такі як конструювання, ліплення, малювання. Особливість образів, які створюють діти, полягає в тому, що вони не можуть існувати самостійно від діяльності. Велике значення в розвитку творчої уяви має дитяче словотворення. Уява є передумовою розвитку пам'яті та мислення.

Дошкільний вік є початковим етапом формування особистості. У дітей виникають такі особистісні новоутворення, як супідрядність мотивів, засвоєння моральних норм та формування довільної поведінки.

У віці 5-6 років дитина починає керуватися в своїй поведінці моральними нормами. Розвиток почуття сорому у дошкільників пов'язаний із зростанням їх морального досвіду й самосвідомості (О. Кульчицька) [70].

Дорослі навчають дітей способам виявляти співчуття, доброзичливість, товариськість, допомагаючи їм переборювати мовчазність, замкнутість, сором'язливість. Здатність дитини до співпереживання особливо виявляється під час сприймання казок, малюнків, мультфільмів чи лялькових вистав.

У дошкільному віці з'являється певне відношення до себе та своїх можливостей. У віці шести років діти в більшості випадків оцінюють себе правильно: «умію одягатися», «умію прибирати постіль». У цьому віці дошкільники вказують на уміння слідувати певним моральним нормам: «умію допомагати дорослим» і ін. Свої можливості вони оцінюють по практичному їх здійсненню. Самооцінка старших дошкільників стає достатньо стійкою.

Засвоєння дитиною норм та правил, уміння співвіднести свої вчинки з цими нормами поступово призводить до формування перших проявів

довільної поведінки, тобто такої поведінки, для якої характерні неситуативність, стійкість, відповідність зовнішніх вчинків внутрішній позиції. Підвищенню цілеспрямованості дій сприяє усвідомлення дітьми обов'язковості завдань і вимог, що ставлять дорослі. Прийняття вимоги як обов'язкової обумовлює значущість мети та її стійкість. З віком у дошкільників з'являється здатність переборювати у процесі виконання завдань вплив привабливих об'єктів, які є сторонніми, щодо мети діяльності й відволікають від неї. Так виявляється важлива рольова властивість — утриматися перед спокусою. Наприклад, хоч і натрапив на цікаву іграшку, якою хочеться відразу ж погратися, все ж таки треба довести до кінця попередню дію.

Процес формування довільної поведінки, що почався ще в середньому дошкільному віці продовжується в старшому. У цьому віці дитина достатньою мірою знає свої можливості, сама ставить мету дії і знаходить засоби для її досягнення. У неї з'являється можливість планувати свої дії і проводити їх аналіз та самоконтроль.

Д. Ельконін підкреслює, що протягом дошкільного віку дитина проходить величезний шлях розвитку — від відділення себе від дорослого («Я-сам») до відкриття свого внутрішнього життя, самосвідомості. При цьому вирішальне значення має характер мотивів, що спонукають особистість до задоволення потреб у спілкуванні, діяльності, у певній формі поведінки [14].

Отже, у дошкільному віці триває розвиток особистості дитини. Формується потреба у визнанні, почуття власної гідності, усвідомлення себе в часі (в минулому, теперішньому і майбутньому), усвідомлення власної статевої належності, усвідомлення себе в соціальному просторі (усвідомлення своїх бажань та обов'язків).

Позитивним результатом розвитку дитини у цьому віці є переживання нею почуття прихильності, ніжності і любові на аналогічні почуття дорослих (передовсім батьків); реалізація власної потреби в авторитеті та повазі,

розуміння з боку близьких та значущих для нього осіб; поява сталого почуття «Я», впевненість, ініціативність та активність, адекватна самооцінка; здатність до співчуття; наявність почуття доброзичливості до людей за ненадмірної вираженості ревнощів і заздрості; контактність і комунікабельність, прагнення взаємодіяти з ровесниками на рівних.

Отже, дошкільний вік – це період, упродовж якого відбувається збагачення й упорядкування чуттєвого досвіду дитини, опанування специфічно людськими формами сприйняття та мислення, бурхливий розвиток уяви, формування основ довільної уваги та смислової пам'яті.

1.2. Особливості розвитку пізнавальної сфери дітей із ЗПР

Дошкільний вік – важливий період онтогенезу людини, що займає період з 3 до 6 років та умовно закінчується із вступом дитини до школи. Через велику пізнавальну активність дітей у цьому віці має синонімічну назву – вік «чомучок».

Характерними ознаками психічного розвитку дитини є:

- трозвивається пізнавальна сфера (пам'ять, уява, мислення, увага, сприйняття) та мовлення;
- формується система особистісних відносин (емоцій, потреб, мотивів тощо);
- опанування різних видів діяльності (ігрова, трудова, предметно-практична, навчальна тощо).

Затримка психічного розвитку – це поняття що свідчить про вповільнення темпу розвитку, що в дошкільному віці проявляється як недовіданий запас знань, обмеженість світогляду, незрілість мислення, низька інтелектуальна цілеспрямованість, переважають ігрові інтереси та відбувається швидке перенасичення в інтелектуальній діяльності. Але це не означає, що це стійке та незворотне недорозвинення, ЗПР піддається корекції

[30].

Важливим аспектом є те, що за умови раннього діагностування ЗПР та корекції можливе суттєве підвищення якості інтелектуального розвитку. Особливості корекційного впливу та дошкільної освіти загалом для дітей із ЗПР зумовлюються специфікою дефекту: зниження інтелектуальних здібностей, недостатній пізнавальний процес, незрілість в емоційно-вольовій області.

Діагностувати ЗПР в дитини дошкільного віку – досить складне завдання, через подібні прояви відставання в тій чи іншій сфері з розумовою відсталістю, а також через нерівномірність темпу психічного розвитку. Однак, успіх у вихованні, навчанні, соціальній адаптації дошкільника із ЗПР залежить від правильного оцінювання можливостей дитини та особливостей її розвитку. Саме раннє виявлення будь-яких відхилень у загальному розвитку, вчасне залучення дитини до корекційно-розвивальної роботи дають можливість запобігти вторинним нашаруванням соціального характеру.

Дослідження, проведені у сфері психомоторики дітей із ЗПР свідчать про недосконалість цієї сфери, що проявляється в особливостях рухової сфери. Відсутня тяжкі розлади, але відстає руховий розвиток та є порушення у регуляції довільних рухів; несформована техніка рухів, недостатні рухові якості, такі як швидкість, сила, гнучкість, витривалість, спритність; має місце недосконалість дрібної моторики.

При ЗПР спостерігаються такі особливості моторного розвитку:

- порівняно з нормою відставання у становленні довільних рухових і статичних функцій;
- повільність та недостатня координація рухів;
- непосидючість, висока рухова активність, розгальмованість;
- складності в засвоєнні нових рухів, а особливо дрібних та точних рухів;
- недостатність рухового тону, що тягне за собою порушення автоматизації дій та рухів;

- підвищена виснаженість (повільність темпу, нечіткість рухів);
- недостатня ритмічність та автоматизація рухів;
- порушення розвитку дрібної моторики,
- загальне фізико-соматичне ослаблення та інше [38].

До основних причин, що призводять до цих порушень відносять недостатню зрілість морфо-функціональних структур мозку, що відповідають за організацію та регулювання рухової активності, а також виражене органічне ураження коркових та підкіркових структур головного мозку.

При ЗПР дошкільник погано сприймає основні кольори, а ще гірше – спектральні. Розфарбовуючи малюнок дитина із ЗПР не надає уваги правильності відтінків (наприклад, kota може розмалювати синім чи зеленим, курку – червоним тощо), виходить за контури, не дотримується форми малюнку.

Особливості психіки, що притаманні дітям із ЗПР – імпульсивність, гіперактивність, чи, навпаки, повільність, загальмованість – негативно впливають на пам'ять та пізнавальну діяльність. Дитину із ЗПР мало що цікавить та привертає увагу. Важко запам'ятовується словесний, графічний матеріал, вірші, діалоги з фільмів, розповіді. Матеріал може засвоїтись, якщо викликає сильний емоційний відгук. Під час запам'ятовування дитина часто відволікається, рідко співпереживає героям розповіді, зміст твору пам'ятає фрагментами. В майбутньому виникають труднощі із запам'ятовуванням інструкцій, правил, послідовності [45].

До чотирьохрічного віку розвиток дитини із ЗПР та пізнання навколишнього світу відбувається через взаємодію з предметами. Щоб зрозуміти предмет дитині треба обов'язково його торкнутися. У 3-4 роки дитина не може опираючись на образне уявлення вирішувати задачі, мислення ще не набуло образно-наочного характеру, основним засобом є дія, а не образ.

При ЗПР у дітей має місце нерозвинутість уяви. Дитина губить мету, ціль під час виконання елементарних завдань, постійно перемикається від

одного до іншого об'єкта. За короткий період часу діти декілька разів розпочинають іншу гру, образи під час гри є нестійкими. Сприймання образів казок, рисунків, вистав також є емоційно бідним, недосконалим.

Для 3-4-річних дітей із ЗПР характерна нестабільна увага, вони не здатні зосереджуватись на одному виді діяльності певний час, постійно відволікаються. Під час гри увага тримається близько 10-15 хвилин, а в інших видів діяльності взагалі кілька секунд. Увага дітей із ЗПР має малий обсяг, діти не можуть усвідомлено зосереджуватись одразу на кількох предметах за короткий проміжок часу.

На відміну від своїх однолітків без відхилень у розвитку, діти із ЗПР 3-4 років байдуже відносяться до самооцінки, необ'єктивно себе оцінюють, схильні до пере- або недооцінки. Переважно опираються на позитивну оцінку дорослих.

У п'ятирічному віці гостро відчувається перевага збудження над гальмуванням, що призводить до бурхливих, некерованих емоційних реакцій навіть на найменший подразник. Існує небезпека закріпити підвищену нервову збудженість. Слабкість гальмівних механізмів негативно впливає на формування вмінь та навичок. Це довгий та складний процес їх формування, що вимагає від дорослих терпіння, розуміння та чуйності.

Дитина із ЗПР не навчилася управляти своїм сприйманням, не може сама аналізувати предмети. Це супроводжується невмінням поєднувати предмет з його назвою, визначати його серед схожих предметів тощо. Діти із ЗПР звертають увагу на поверхневі яскраві ознаки (колір, розмір, форму), а властивості та суть предмету залишають поза увагою.

Є складнощі із запам'ятовуванням словесного матеріалу (зорове сприймання розвинуто краще). Діти із ЗПР можуть запам'ятовувати фрагментами казки, вірші тощо, але повністю повторити не можуть. Під час переказу плутають послідовність, погано пам'ятають героїв, подробиці та різні елементи розповіді. Необхідно багато разів повторювати один і той же матеріал, у процесі фіксуючи увагу дитини на важливих подіях та героях.

Недостатній розвиток мислення тягне за собою недосконалість пізнавальної діяльності дітей із ЗПР. П'ятирічні діти із ЗПР, на відміну від однолітків без відхилень у розвитку, визначають майже в два рази менше ознак різних предметів.

Виконання різних завдань на наочно-дійове мислення супроводжується великою кількістю спроб та помилок, діти із ЗПР не вміють обмірковувати правильну послідовність дій, передбачати складнощі тощо. Правильне виконання задачі дитина може перенести на розв'язок аналогічного завдання, але не може на ту задачу, що потребує іншого шляху вирішення. Недоліки у вмінні аналізувати та синтезувати, порівнювати, співвідносити, узагальнювати призводять до невміння виконувати різні мисленнєві операції та завдання вихователя групи. Часто допускаються помилки. Стикаючись із знайомим матеріалом, 5-ти річні діти із ЗПР можуть засвоювати класифікацію із словесним узагальненням за допомоги дорослого.

У дітей із ЗПР нерозвинута уява проявляється у повільності входження в роль під час ігор. Створенні образи (під керівництвом дорослого), дитина не реалізовує в ігровій та продуктивних видах діяльності. Дитина не вміє уявляти те, з чим не стикалась, не відтворює частини предмета на основі відомих частин.

Недостатньо розвинуте просторове мислення. Найкраще сприймаються ті предмети, що є привабливими для дитини та мають функціональну ознаку. Наприклад, п'ятирічна дитина із ЗПР може скласти рисунок, де присутній одиничний предмет (кіт, корова, будинок), але при ускладненні з'являються грубі помилки та хаотичні дії. Діти із ЗПР потребують допомоги від організації діяльності до демонстрації можливого способу виконання задачі.

Різниця в стійкості уваги між дітьми із ЗПР та однолітками без відхилень у розвитку сягає 1,5-2 разів. Увага напряму залежить від розвитку нервової системи. Підвищена збудливість, загальмованість, стомлюваність, порушення моторики та мовлення – все це знижує стійкість уваги. Над її розвитком необхідно наполегливо працювати.

Дитині із ЗПР необхідна постійна допомога дорослих, спрямування та керування у виконанні будь-яких завдань для успішного їх завершення. Разом з тим, у дітей із ЗПР знижена пізнавальна активність, вони майже не ставлять допоміжних питань, не цікавляться предметами та явищами. Такі діти пасивні, зазвичай повільні із загальмованою мовою. Є варіант, коли діти ставлять питання в основному про зовнішні характеристики предметів, вони більш активні, багатослівні.

Розвиток мовлення дітей із ЗПР відбувається повільніше, у порівнянні з ровесниками та має свої недоліки. Найбільш поширені з них – це порушення імпресивного (сприйняття та розуміння) та експресивного (вимова) мовлення. Імпресивне мовлення є недостатньо диференційованим стосовно слухового сприйняття звуків та є складнощі із розрізненням змісту слів та відтінків мови. Експресивне мовлення характеризується порушенням вимови звуків, несформованістю граматичної побудови, наявністю аграматизмів [6].

Затримка у розвитку мовлення також проявляється у низькому рівні вербальних та інтелектуальних здібностей й дитини.

Відхилення у вимові звуків у дітей із ЗПР трапляються частіше, ніж у їх однолітків без відхилень. Причинами можуть бути аномалії у будові артикуляційного апарату: неправильний прикус, коротка під'язична зв'язка, дефекти піднебіння, порушення у будові зубного ряду, недостатній розвиток вербальної моторики. Язикові рухи неточні, із зайвою напруженістю, із труднощами переходять із одного в інше положення. Іноді рухи язика хаотичні, повільні, а тому саме мовлення часто спонтанне, розуміється важко, напружене.

До однієї з ознак дефектів мовлення при ЗПР церебрально-органічного генезу належить «специфічна асиміляція». Дошкільник із ЗПР не може правильно вимовляти слова, в яких є звуки подібні за звучанням чи артикуляцією. Причиною цього є порушення у слуховому сприйнятті та проблеми з артикуляцією.

До порушень фонетичного розвитку у дітей із ЗПР відносяться

складнощі із розрізненням звуків та не сформованість фонематичного аналізу та синтезу. Ці порушення у дітей із ЗПР є стійкими та можуть зберігатись упродовж всього дошкільного періоду, а в майбутньому можуть негативно впливати на навчання читання та письма. Дуже важко для таких дітей є визначати кількість та послідовність звуків у словах.

Більшість дітей із ЗПР мають труднощі у вимові звуків одразу декількох фонетичних груп. Зазвичай неправильно вимовляються шиплячі та свистячі (с-ш, с-щ, с-ч, з-ж); замінюється один звук на інший (р-л, ж-з, л-в); може бути взагалі відсутність звуків (свистячих, шиплячих, р). Дослідження цього питання свідчать про те, що у переважній більшості випадків дефекти у вимові звуків мають характер моторної, сенсорної та змішаної видів дислалії, а також стертої дизартрії.

Також у дітей із ЗПР є порушення в лексиці. До характерних ознак словникового запасу можна віднести його бідність та неточність. Особливості словника дітей із ЗПР відображають обмеженість знань про довколишній світ, складнощі в усвідомленні явищ, закономірностей, властивостей навколишнього середовища. Діти можуть не уявляти, чим займаються батьки, погано знають свої та батьків прізвище, ім'я та по-батькові, не відрізняють ім'я від прізвища чи по-батькові, не можуть утворити повне ім'я від короткого та навпаки. Не знають та не можуть визначити пори року та назвати їх ознаки.

У словниковому запасі дітей із ЗПР в основному іменники та дієслова. Прикметники використовуються для означення тих якостей предметів, що сприймаються дитиною. Є складнощі із визначенням кольорів, форм, розмірів предмета. Є неточність у вживанні слів та має місце заміна правильних слів на схожі за семантичними ознаками (шиє – вишиває, светр – одяг, вихід – двері).

Діти із ЗПР не називають предмети за пізнавальними ознаками. Або ж виділяють ознаки, але не розуміють суттєві та другорядні ознаки предмета. Також не вміють окреслювати частини предметів, їх забарвлення, розміри,

форму, просторове відношення.

Отже, розвиток мовлення дітей із ЗПР не можна розглядати без урахування особливостей загального рівня розвитку. Мовлення дітей із ЗПР розвивається значно повільнішими темпами, ніж у їх однолітків без відхилень. Не дивлячись на це, дитина впродовж 3-7 років життя може поступово покращувати вимову звуків, слів, побудову речень.

Найбільш поширеними дефектами дітей із ЗПР при розвитку мовлення є порушення у звуковимові, імпресивному та експресивному видах мовлення. Імпресивне мовлення характеризується низькою диференціацією сприйняття звуків та погане розрізнення змісту слів. Експресивне мовлення характерне вадами у звуковикові, поганою сформованістю граматики, у багатьох випадках має місце загальний недорозвиток мовлення.

Причинами порушень є аномальність побудови артикуляційного апарату, недостатній розвиток звукового сприйняття.

Виникають складнощі із узагальнювальними поняттями, пізнавальними ознаками предметів та явищ. Лексика недостатньо сформована та бідна. Присутні значні порушення у словозмінах, словотворенні та синтаксису речень, а також у диференціації слів у однині, множині, часу та роді.

Є складнощі у використанні прикметників, діти із ЗПР погано диференціюють рід, відмінок слів у реченні.

Присутні труднощі із зв'язним мовленням, дитині важко послідовно та у повному обсязі відтворити зміст прослуханого твору.

Дошкільнята із ЗПР швидко стомлюються, постійно відволікаються, що в свою чергу відображається на якості виконання завдань. Діти не можуть встановити причинно-наслідкові, часові, просторові зв'язки між подіями та фактами у тексті.

Отже, у дітей із ЗПР є порушення розвитку пізнавальної діяльності, особистісної сфери та комунікації, що тягне за собою негативний вплив на розвиток знань дитини про себе та оточуючих людей, а також про

довколишній світ.

Дошкільнятам із ЗПР часто притаманна одноманітність та поверховість пізнавальних контактів. Недостатній рівень пізнавальної діяльності дітей із ЗПР визначає такі особливості пізнавальних мотивів: їх нестійкий характер;

відсутній глибокий інтерес до явищ довколишнього середовища; одноманітність та збіднілість пізнавальних контактів із дорослими. Все це тягне за собою ускладнення у соціальному розвитку дітей із ЗПР [19].

Проблеми з самоусвідомлення дитини в системі комунікаційних відносин призводять до появи негативних якостей, що ускладнюють нормальне соціальне життя.

Розвиток ігрової діяльності у дітей із ЗПР проходить повільним темпом разом з відсутністю пізнавального інтересу, є недоліки в довільній увазі, недорозвинуті емоційна та волюва сфери, присутня рухова загальмованість, афективне збудження, підвищена стомлюваність.

У ігровій діяльності дітей із ЗПР причинами її порушення є характерні цереброастенічні прояви та супутні неврологічні розлади. Гра залишається провідною діяльністю і в молодшому шкільному віці.

Конструктивна діяльність у дошкільників із ЗПР з часом зазнає значних змін: спочатку діти проводять маніпуляції з будівельними матеріалами, та при цьому розвивається дрібна моторика; надалі, коли з'являється пізнавальний інтерес, діти навчаються впізнавати предмети, опираючись на сенсорні процеси, далі – граються зі спорудами, що робить можливим співпрацю з іншими дітьми, а це дає можливість розвивати й вдосконалювати мови. Загалом процес конструювання активізує всі психічні процеси дітей, дає поштовх розвитку образності мислення, сприйняття, розвиває пам'ять, уяву, що в свою чергу створює сприятливі передумови для успішного оволодіння навчальною діяльністю.

При недостатньому керівництві образотворчою діяльністю, діти із ЗПР не можуть відобразити уявлення про навколишній світ, свої емоції та враження, знання про людську діяльність, не можуть реалізувати досвід,

отриманий під час інших видів діяльності, зокрема ігрової.

У дітей із ЗПР спостерігається різний рівень розвитку образотворчих вмінь та навичок – від їх відсутності взагалі до нормального рівня розвитку.

У дошкільників із ЗПР трудова діяльність загальмована у розвитку, інтерес до праці занижений.

Ієрархія порушень психіки при ЗПР інша, ніж при розумовій відсталості. При ЗПР найбільш недосконалим є не саме мислення (здатність до абстрагування, узагальнення), а недостатність «передумов» мислення (К. Ясперс): пам'яті, уваги, просторового гнозису, інших вищих коркових функцій, темпу, переключення психічних процесів.

Первинний дефект тягне за собою багаточисленні вторинні порушення дитячої психіки. Наприклад, недостатня зрілість емоційно-вольової сфери, яка може проявлятися імпульсивністю, психомоторною розгальмованістю поведінки, нездатністю до вольового зусилля і систематичної діяльності; або може переважати знижене тло настрою, схильністю до боязливості, страхів, що заважає розвитку активності, ініціативності, самостійності. Загальмованість розвитку особистості дошкільника із ЗПР відбувається під впливом різних негативних соціальних чинників (явища гіпер- чи гіпоопіки), які виникають в ранньому дитинстві і діють тривалий час.

Отже, для дітей із ЗПР характерними є неоднорідність, поліморфність дефектів емоційно-вольової та пізнавальної сфер. Це негативно впливає на загальний розвиток дітей на різних вікових етапах. Недостатність регуляційних процесів, що забезпечують ініціювання, програмування, контроль діяльності відображаються на отримання вмінь та навичок у різних видах діяльності; парціальна недостатність окремих коркових функцій – гнозису, праксису, мовлення заважає засвоєнню знань; недостатність динамічної організації психічних функцій (порушення тону, стійкості, рухливості психічних процесів) також має вплив на засвоєння знань та опанування різних умінь; зниження фізичного і психічного тону, стійкої астенії також загальмовують розвиток дитини. А також вказані чинники

негативно відображаються на мотивації дошкільника до знань, опанування умінь і навичок у відповідності до вікових особливостей.

1.3. Камінці Марблс як метод арт-терапії

Оскільки на сьогодні арт-терапія в Україні є новим методом, то її часто ототожнюють з образотворчим мистецтвом взагалі. Арт-терапія не вимагає від учасника діяльності навичок малювання чи іншої творчої діяльності. Завдання полягає не в тому, щоб створити високоякісний художній продукт, важливо через віконце мистецтва визирнути зі своєї внутрішніх переживань.

Арт-терапія є прекрасною можливістю відключитися від повсякденних турбот, вивільнити емоції, отримати величезне задоволення від самого процесу, що сприяє процесам усвідомлення й адекватної оцінки своїх почуттів, спогадів, переживань. Водночас вона має цілу низку переваг перед іншими психотерапевтичними напрямками. Арт-терапія як метод зцілення. Перш за все, зауважимо, що зцілення неодмінно зв'язано з духовною цілісністю, гармонією духа та тіла. Оскільки поняття «арт-терапія» охоплює широке коло впливу та передбачає здійснення комплексних заходів, що мають працювати як з передумовами, так і з наслідками емоційних розладів дитини, що має вродженні захворювання.

Арт-терапія є формою терапії творчістю і зв'язана, головним чином, з так званим візуальним мистецтвом (живописом, графікою, фотографією, скульптурою, а також їх різними комбінаціями з іншими формами творчої діяльності). У вітчизняній літературі найбільш близьким західному поняттю арт-терапії є ізотерапія. У групу різних видів терапії творчістю наряду, з арт-терапією, входять також музикотерапія, драма-терапія, терапія танцем і рухами і т.д. Деякі автори відносять до терапії творчістю (або терапії творчим самовираженням) також і терапію творчим спілкуванням з мистецтвом і наукою, терапію творчим колекціонуванням і інші форми

творчої діяльності, що мають психотерапевтичне і психопрофілактичне значення.

Арт-терапія має стародавнє походження. У певному значенні її прототипом є різні види сакрального мистецтва, що нерідко використовувалось з лікувальною метою і включало магічний, дидактичний, естетичний і інші компоненти терапевтичної дії. Втративши атрибути сакральності в епоху панування ньютоніано-картезіанської наукової парадигми, так звана терапія враженнями або терапія зайнятостю через різні форми творчої активності пацієнтів була досить популярним різновидом гуманної клінічної психотерапії ще до середини минулого століття. Проте в подальшому, у зв'язку з диференціацією психотерапевтичних підходів, вона була відтіснена на задній план.

Термін арт-терапія ввів у вживання в 1938 році А. Хілл. Першопрохідці арт-терапії спиралися на ідею З. Фрейда про те, що внутрішнє «Я» людини виявляється у візуальній формі всякий раз, коли вона спонтанно малює і ліпить, а також на думці К. Юнга про персональні і універсальні символи.

Арт-терапія існує як самостійний напрям у лікувально-корекційній і профілактичній роботі усього кілька десятиліть. Цей напрям почав формуватися як окремий і переважно емпіричний метод у середині ХХ століття. Тоді ж вчені почали звертати свою увагу на феномен дитинства та дитячої творчості.

Ж.-Ж. Руссо був одним з перших, хто заговорив про самоцінність дитячого світу. У його педагогічних творах головує один важливий принцип: дитина – це не дорослий, і дорослим не слід поводитися з нею по-дорослому.

Ф. Шиллер зазначає, що потрібно прагнути до наївного дитячого сприйняття, щоб добитися гармонії з навколишнім світом. Ф. Шиллер величезну увагу приділив грі, оскільки гра – найбільш очевидна ознака дитинства, яка має важливе значення в житті всякої дорослої людини, особливо коли мова заходить про її відносини з мистецтвом.

Дослідження К. Річчі дали поштовх і іншим дослідженням. Е. Кей, К. Геце, Н. Жуков, Г. Лабунська і багато інших внесли величезний внесок у дослідження специфіки дитячої творчості [5].

Художня творчість дитини свідчить про початковий синкретизм людської психіки, що і пояснює високу художню цінність дитячих малюнків. У них виражені безпосередність і свіжість світосприймання, її «наївність і емоційність, щирість самовираження і вільна гра фантазії, свідомість свого права на будь-яку деформацію життєво-реальних форм, розмірів пропорцій, асоціативний характер розуміння світу, яскрава метафоричність і безмірний гіперболізм творчості».

У процесі розвитку арт-терапії як психотерапевтичної практики, у роботі з дітьми, увага психологів та соціальних педагогів була спрямована на символізм продуктів образотворчої творчості, прояву перенесення і контр-перенесення, комунікації з дитиною обмежувалися психодинамічним підходом. Однак сьогодні спостерігаються долучення акціонального елемента до психокорекційного процесу, використання невербальних способів комунікації з дітьми, що мають функціональні порушення.

У дітей, на відміну від дорослих, існує щонайтісніший зв'язок тілесного і духовного. Дорослий постійно контролює свої афекти. Дитина ж миттєво демонструє свої відчуття. Тому і в своїй творчості діти, не замислюючись, малюють те, що відчують, не намагаючись проаналізувати це з погляду естетики або етики.

Творчість природно вплітається в життя дитини, будучи невід'ємною частиною її розвитку. У творчості дитини відображається те, що її хвилює, те, що для неї важливе. Як особливу межу дитячої творчості психолог Л. Виготський відзначає синкретичність. Малюнок, драма, література, образність в дитячій творчості йдуть пліч-о-пліч. Наприклад, починаючи розповідати яку-небудь історію, дитина відразу ж починає зображати, драматизувати її.

Відкриваючи світ, дитина відображає свої відкриття в творчості. Дитина без втоми спостерігає, накопичує запаси образів і відомостей, намагається роздумувати, систематизувати свої знання, творчо їх переробляти.

На сьогоднішній день розвитком та застосуванням арт-терапії займаються лікарі-психіатри, психотерапевти, соціальні педагоги та практикуючі психологи, які використовують елементи цієї науки в профілактичній та корекційно-розвивальній роботі.

Вираження змісту свого власного внутрішнього світу допомагає дитині справитися з проблемою. Таким чином, можна сказати, що одні з учених роблять акцент на тому, що художня творчість допомагає психологові встановити з дитиною більш тісний контакт і отримати доступ до її переживань, інші – на тому, що зцілюючий ефект художньої творчості досягається, перш за усе, завдяки відволіканню від наболілого і створенню позитивного настрою, треті – на тому, що вона сама по собі здатна перетворити почуття – дитини і дати вихід деструктивним тенденціям.

На думку Е. Кріста «несвідомі процеси з їхніми руйнівними ефектами перетворюються на високоефективний інструмент створення нових зв'язків і форм, прогресивних концепцій і образів. Свідомість і несвідоме не тільки взаємозалежні, можна говорити і про те, що мислення цілком розчиняється в первинних психічних процесах» [2].

Інтерес до результатів творчості дитини з боку оточуючих, прийняття ними продуктів художньої діяльності (малюнків, творів, пісень, танців тощо) підвищує самооцінку і самоприйняття дитини з особливими потребами й обмеженими можливостями життєдіяльності. Терапевтичний ефект виникає як додаткова функція мистецтва, що допомагає позбутися стресів, страхів і інших психологічних проблем (І. Левченко).

Продукти творчості відбивають підсвідомі бажання, настрої і думки дитини, що дозволяє використовувати їх для динамічної оцінки її стану і розвитку (С. Рібакова).

Виділяють такі різновиди арт-терапії: ізотерапії, танцювальну і ігрову терапію, фототерапію, музикотерапію, фототерапію, казкотерапія.

До ізотерапії відносять прикладні види творчості, такі як живопис, різні види розпису, ліплення та ін. Даний вид арт-терапії є одним з найбільш затребуваних і поширених сьогодні. У процесі ліплення або малювання задіяно права півкуля мозку. Саме завдяки цьому і обходиться цензура розуму, що намагається фільтрувати негативні думки і негативні емоції. Однак перед вибором кольорової палітри, перед з'являються образами, розум людини робиться безсилим. У ізотерапії також досить часто використовуються техніки з відтворення власних сновидінь і малювання мандал.

Танцювальна терапія полягає у вираженні власного настрою, емоцій і почуттів за допомогою танцю. Заняття танцювальною терапією вважаються дуже дієвими і цілющими. Психотерапевти вважають, що даний метод арт-терапії сприяє трансформації поглядів на світ

Ігрова терапія також надає цілющий ефект на людську психіку. Доступ до підсвідомості відкривається за допомогою програвання важких життєвих ситуацій, звернення до потаємних куточків психіки в пошуку важливих емоцій. В процесі театральної гри активізується пам'ять, поліпшується увагу, підвищується воля, яскравіше стає уяву і вдосконалюється здатність володіти своїм тілом. Однією з різновидом даного виду арт-терапії вважається пісочна терапія. Її основи заклав К. Юнг.

Казкотерапія досить ефективна при роботі з мрійниками. Вона успішно використовується для розуміння психічного стану, вирішення різних конфліктних ситуацій, для внутрішніх трансформацій. Казкотерапія вважається незамінним методом допомоги зовсім маленьким дітям і більш дорослим. Вона може проходити двома шляхами: методом прослуховування казки, яку розповідає терапевт або діти можуть самі придумати власну історію. Самостійно придумуючи сюжет, малюк розкриває внутрішній світ,

повідомляє про свої почуття та мрії, навчається знаходженню виходу з будь-яких ситуацій.

Основними вимогами для використання методів арт-терапії у роботі з дітьми є:

- створення змістовно-насиченого, варіативного, комфортного середовища;
- забезпечення максимальної реалізації освітнього потенціалу простору для розвитку дітей дошкільного віку відповідно до особливостей кожного вікового етапу;
- організація видів діяльності, що сприяють розвитку мислення, мовлення, спілкування, уяви і дитячої творчості.

Одним із ігрових методів арт-терапії, який може бути успішно використаний в корекційній роботі з дітьми Марблс.

Марблс (англ. Marbles) – різнокольорова кулька зі скла, глини, сталі або агату, що використовується в різних іграх, що носять загальну назву «марблс». Марблс – це нащадки глиняних кульок, якими грали стародавні люди багато тисяч років тому. Марблс – в перекладі означає «мармуровий». Це невелика сферична іграшка, зазвичай – різнокольоровий кулька, виготовлена зі скла, глини, сталі або агату.

Кульки розрізняються за розміром. Найчастіше вони мають розмір близько 0,5-1 дюйма (1,25-2,5 см) в діаметрі, але їх розмір може варіюватися від менш ніж 1/30 дюйма (0,11 см) до більше трьох дюймів (7,75 см). Ці кулі розрізняються за розміром. Найчастіше вони близько 1,25-2,5 см в діаметрі, але розмір може варіюватися. Камінці мають різноманітну колірну гамму. Камінці Марблс використовуються в різних іграх, «марблс» (marbles).

Деякі камені мають форму приплюснutoї кулі і носять назву «кабошони», що в перекладі означає «капелюшок цвяха». Кабошони використовувати в роботі зручніше, так як цей камінчик більш стійкий і не перекочується. Так, з одного боку камінь опуклий, а з іншого – рівний, спиланих.

Ймовірно вперше камінці з'явилися за часів індійської цивілізації на території сучасного Пакистану, неподалік від річки Інд. Різні марблї, зроблені з каменю, були знайдені на розкопках поблизу Мохенджо-Даро. Марблї також часто згадуються в римській літературі, є багато знахідок з давнього Єгипту. Вони, як правило, були зроблені з глини, каменю або скла.

У 1846 році німецький складув винайшов пристрій для виготовлення марблів, а перше масове виробництво кульок з глини було розпочато в США в місті Акрон, штат Огайо на початку 1890-х років. У 1903 році М. Фрідріх-Крістенсен, також з Акрона вперше виготовив скляні кульки машинним способом на своїй запатентованій машині.

У різних країнах існують різні варіанти гри в марблї. Наприклад, у грі «Рінжер» намагаються вибити своїми кульками чужі з накресленого на піску кола. В грі «Роллі» намагаються вибити чужі кульки з невеличких отворів у землі. На півночі Англії ці кульки та ігри з ними відомі під назвою TAWS «англ. *taws*», а великі називають «пляшковими шайбами».

Камінці Марблс, є чудовим засобом розвитку мислення, мовлення, спілкування, уяви дітей різного віку.

Цей матеріал є справжньою знахідкою для використання в роботі з дітьми, які мають порушення мовлення, затримку та порушення психічного розвитку, так як дозволяють вирішити широкий спектр завдань:

- розвиток мислення;
- розвиток орієнтування на площині;
- робота над запам'ятовуванням кольору;
- збагачення словникового запасу;
- розвиток уваги і пам'яті;
- розвиток фантазії дитини.

Також різнокольорові кульки і камінчики успішно застосовуються для створення сюрпризних моментів під час занять, емоційно-позитивного настрою, для релаксації. Робота з камінчиками надає простір для творчості і

дослідження, для зняття втоми, напруги, вирішення негативних емоційних переживань.

Камінчики Марблс можуть використовуватись для вправ:

Гра «4-ий зайвий». Діти на картках, запропонованих педагогом, знаходять зайвий предмет і кладуть на нього камінь Марблс, пояснюючи свій вибір.

«Орієнтація на аркуші паперу». Перед дитиною лежить білий аркуш паперу, пропонується виконати наступне завдання: покласти в центрі листа зелений камінь; покласти в лівий верхній кут жовтий камінь; покласти синій камінь в правий верхній кут, в лівий нижній кут покласти червоний камінь.

Потім можна попросити розповісти, де лежить червоний камінь, зелений камінь тощо.

Ігри на розвиток уваги «Сухий басейн» або «Знайди і визнач що це». Педагог називає різні слова. Діти уважно слухають і за домовленістю піднімають або червоний камінь (чують назву тварини, або зелений (чують назву рослини). Список можливих варіантів: тигр, береза, лев, літак, заєць, вовк, дерево, квітку, змія, будинок, машина, тополя, кінь.

Вправа «Змійка», вправа «По дорозі в гості до гному». Дітям по черзі пропонується прокласти шлях від одного гномика до іншого. Завдання ускладнюється тим, що дорога може бути як прямою, так і звивистою.

Таким чином, використання вихователями, логопедами, практичними психологами методів арт-терапії у освітній, виховній, корекційно-розвитковій роботі з дітьми дошкільного віку набувають все більшої популярності.

Камінці Марблс як метод арт-терапії має давню історію, але недостатньо розроблений для впровадження в практику педагогічної, корекційної діяльності, особливо для дітей із затримкою психічного розвитку.

Висновки до розділу 1

Перший розділ дослідження присвячений теоретичним основам застосування арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. З цією метою було проаналізовано психолого-педагогічну літературу, яка дала змогу дійти таких висновків:

1) у дошкільному віці під впливом навчання та виховання в дитини відбувається інтенсивний розвиток всіх пізнавальних процесів. Це стосується сенсорного розвитку, відчуттів, сприймання, наочних уявлень. Збільшується обсяг уваги, вона стає більш стійкою. Істотні зміни відбуваються у розвитку мислення, явлень, пам'яті.

Дошкільний вік – це період, упродовж якого відбувається збагачення й упорядкування чуттєвого досвіду дитини, опановування специфічно людськими формами сприйняття та мислення, бурхливий розвиток уяви, формування основ довільної уваги та смислової пам'яті;

2) затримка психічного розвитку – це уповільнений темп розвитку, що в дошкільному віці проявляється як недовіданий запас знань, обмеженість світогляду, незрілість мислення, низька інтелектуальна цілеспрямованість, при якій переважають ігрові інтереси та відбувається швидке перенасичення в інтелектуальній діяльності.

Дітям із ЗПР притаманні імпульсивність, гіперактивність, чи, навпаки, повільність, загальмованість, які негативно впливають на пам'ять та пізнавальну діяльність. Дитину із ЗПР мало що цікавить та привертає увагу. Важко запам'ятовується словесний, графічний матеріал, вірші, діалоги з фільмів, розповіді. Матеріал може засвоїтись, якщо викликає сильний емоційний відгук. Під час запам'ятовування дитина часто відволікається, рідко співпереживає героям розповіді, зміст твору пам'ятає фрагментами. В майбутньому виникають труднощі із запам'ятовуванням інструкцій, правил, послідовності;

3) арт-терапія в Україні є новим методом, яка не вимагає від учасника діяльності навичок малювання чи іншої творчої діяльності. Завдання полягає не в тому, щоб створити високоякісний художній продукт. Важливо через віконце мистецтва визирнути зі своєї внутрішніх переживань.

Арт-терапія є прекрасною можливістю відключитися від повсякденних турбот, вивільнити емоції, отримати величезне задоволення від самого процесу, що сприяє процесам усвідомлення й адекватної оцінки своїх почуттів, спогадів, переживань. Водночас вона має цілу низку переваг перед іншими психотерапевтичними напрямками.

Одним із засобів арт-терапії є камінці Марблс – різнокольорові кульки зі скла, глини, сталі або агату, що використовується в різних іграх, що носять загальну назву «марблс».

РОЗДІЛ II.

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ ІЗ ЗПР НА КОНСТАТУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Критерії та рівні розвитку пізнавальних процесів дошкільників із ЗПР

Метою констатувального етапу експериментальної роботи було обґрунтування та визначення критеріїв, рівнів та методик об'єктивного діагностування пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, мислення) у дітей із ЗПР дошкільного віку.

На основі аналізу науково-педагогічної та науково-психологічної літератури нами було визначено критерії рівня розвитку пізнавальних процесів у дітей із ЗПР дошкільного віку.

Необхідним аспектом у формуванні пізнавальної активності є визначення критеріїв сформованості пізнавальної активності. Тобто, критерій – це об'єктивна ознака, на основі якої відбувається порівняльна оцінка або класифікація досліджуваних процесів.

Перш ніж, визначити власні критерії сформованості пізнавальної активності старших дошкільників, проаналізуємо наявні розвідки з цього питання.

Так, В. Суржанська пропонує такі критерії сформованості пізнавальної активності дошкільника: інтерес, ініціатива, самостійність, оригінальність, пізнавальна орієнтація.

На їх основі автор визначила та охарактеризувала чотири рівні: репродуктивно-наслідувальний, репродуктивно-виконавчий, конструктивно-виконавчий, творчий [22].

Крім того, вчені визначають такі показники сформованості пізнавальної активності дитини: увага, зосередженість, захопленість до

вивчення матеріалу (К. Щербакова), особливий інтерес до оточуючих предметів (Д. Одовікова, М. Матюшкін); яскраво виражене бажання продовжувати заняття, прагнення до виконання різноманітних, особливо складних завдань (Д. Богоявленська, М. Матюшкін, А. Петровський, К. Щербакова); прояв самостійності в доборі способів дій, засобів, здійсненні контролю, досягненні результату (К. Щербакова); спілкування з дорослим, питання до нього, спрямовані на пізнавальні інтереси (Д. Годовікова, М. Матюшкін, К. Щербакова); постійне прагнення до предмета, емоційне ставлення до нього (Д. Годовікова).

Увага дошкільника відображає його інтереси щодо навколишніх предметів і дій, які він з ними виконує. Дитина зосереджена на предметі чи на дії доти, доки не згасає її інтерес до цього предмета чи дії. У психологічній літературі є дані, які характеризують загальні особливості уваги дошкільнят. Дослідники відзначають, що процес формування і розвитку уваги дітей раннього віку відрізняється певною нерівномірністю. Вона проявляється в постійному зростанні зосередженості уваги, але характеризується нестійкістю, значним зниженням її концентрації. Пояснюється це бурхливою активністю та імпульсивністю дошкільнят [21].

Пам'ять у дошкільників, як правило, має мимовільний характер. Запам'ятовування і пригадування відбуваються незалежно від волі та свідомості, вони реалізуються у діяльності, зумовлюються нею. Довільні форми запам'ятовування і відтворення, що починають складатися у середньому дошкільному віці, суттєво вдосконалюються у старших дошкільнят.

Найсприятливіші умови для опанування довільного запам'ятовування і відтворення формуються у грі, коли запам'ятовування є умовою виконання дитиною взятої на себе ролі. У деяких дошкільників розвивається ейдетична (грец. еісіов - образ) пам'ять – особливий вид зорової пам'яті, який полягає у запам'ятовуванні, фіксуванні і збереженні у всіх деталях образів предметів і ситуацій після їх сприйняття.

Основними напрямками розвитку мислення в дошкільному дитинстві є вдосконалення його наочнообразності, пов'язаної з уявленням ситуацій і їх змін на основі уяви, довільної та опосередкованої пам'яті; початок активного формування словесно-логічного мислення (використання понять, логічних конструкцій) шляхом використання мови як засобу формулювання і розв'язання інтелектуальних завдань. Якщо в ранньому дитинстві мислення здійснюється у процесі предметних дій, то у дошкільника воно починає випереджати практичні дії, оскільки він уже навчається переносити раніше засвоєний спосіб дії на іншу, не тотожну першій, ситуацію.

Дошкільники за допомогою мовлення починають подумки оперувати об'єктами, що супроводжується розширенням діапазону розумових операцій - аналізу, синтезу, порівняння, простого узагальнення. Відповідно, збагачується обсяг форм мислення - в цьому віці це використання міркувань, суджень, простих, але логічних умовисновків.

У дошкільному віці дитина розв'язує життєві завдання трьома способами: наочно-дійовим (реальне випробування властивостей предметів), наочно-образним (оперування конкретними образами предметів і ситуацій) і завдяки логічним судженням з опорою на поняття. Чим вона старша, тим рідше використовує практичні спроби і частіше наочно-образні, а пізніше й логічні способи.

Своєю чергою, Г. Стадник подає такі рівні сформованості пізнавальної активності дошкільників: високий (діти виражають пізнавальні емоції, інтерес до нової інформації, увагу, ініціативність та розмірковують над різними ситуаціями), середній (у дошкільників відсутній стійкий пізнавальний мотив, вони не виявляють інтересу до ситуацій, не виявляють пізнавальних емоцій, не сформовані вміння здійснювати ініціативні розумові дії у складних ситуаціях) та низький (діти пасивні в усіх видах діяльності, пізнавальна діяльність супроводжується негативними емоціями, почуттям нудьги, пригніченості, байдужим ставленням до результатів своєї діяльності, присутня відсутність пошукових дій) [23].

Отже, на основі існуючих досліджень ми визначаємо такі критерії сформованості пізнавальної активності дитини старшого дошкільного віку:

- 1) увага;
- 2) пам'ять;
- 3) мислення.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури, зокрема спираючись на систему рівнів сформованості пізнавальних процесів дітей дошкільного віку за Г. Стадник, нами було розроблено авторські критерії та рівні розвитку пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, мислення). Ми визначили такі рівні сформованості пізнавальних процесів старших дошкільників: високий, середній, низький (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Рівні та критерії діагностування пізнавального розвитку дітей із затримкою психічного розвитку

Критерії/ Рівні	Увага	Пам'ять	Мислення
Високий	Дитина прислухається до вихователя, не відволікається у процесі різних видів діяльності, може бути зосередженим упродовж 15 хв.	Дитина самостійно справляється із запам'ятовуванням та відтворенням інформації. Збереження інформації довготривале.	Дитина може самостійно висловити свою думку та обґрунтувати її без допомоги вихователя. Дошкільник здатний встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.
Середній	Вихователь періодично повинен зосереджувати увагу дитини, дитина потребує повторення, вказівок. Іноколи дитина відволікається, натомість за підказки	Дитина самостійно справляється із запам'ятовуванням. Відтворення інформації відбувається не в повній мірі.	Дитина самостійно може робити елементарні умовиводи, але періодично зазнає труднощів, тому потребує допомоги дорослого.

	вихователя повертається до діяльності		
Низький	Зосереджує увагу лише на вимогу вихователя, відволікається за умови наявності іншого подразника.	Процес запам'ятовування потребує додаткових інструкцій, збереження інформації короткотривалі. Відтворення можливе лише за підказок.	Процес виконання елементарних мисленнєвих операцій можливий лише з допомогою вихователя.

Діагностичне дослідження рівня пізнавальних процесів проводилось індивідуально з кожною дитиною.

Для проведення обстеження використовувались такі методики:

- «Запам'ятай 10 слів» та «Назви малюнки» (варіант тесту З. Істоміної)
- для вивчення рівня розвитку пам'яті;
- методика «Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська) – для діагностики рівня розвитку стійкості та концентрації уваги;
- «П'ятий зайвий», «Історія в малюнках» – для вивчення рівня елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення (Ю. Гільбух, В.Георгіївська).

Результати дослідження фіксувались для подальшої обробки.

На першому етапі здійснювалось обстеження рівня розвитку слухової та зорової пам'яті. Дитині спочатку зачитувався ряд із 10 слів, які не пов'язані між собою логічно та за змістом, з інтервалом в 1 секунду. А потім дошкільник мав відтворити їх. В залежності від кількості правильно відтворених слів визначався рівень розвитку пам'яті (Додаток А).

За аналогічною схемою здійснювалось дослідження зорової пам'яті. Дитині демонструвалось 10 малюнків, які вона називала, а потім мала відтворити їх. В залежності від кількості правильно названих зображень визначався рівень розвитку образної пам'яті (Додаток Б).

Рівень розвитку пам'яті визначався в залежності від кількості правильно відтворених слів або зображень. За кожне правильно відтворене слово або зображення нараховувався 1 бал. Максимальний результат – 10 балів. У залежності від кількості набраних балів визначався рівень розвитку пам'яті. Високий рівень – 6-10 балів; середній рівень – 4-5 балів; низький рівень – 1-3 бали.

Другим етапом дослідження було визначення рівня стійкості та концентрації уваги. Дитині пропонувалась серія із 10 малюнків. Дошкільник мав вирішити завдання шляхом простежування переплутаних ліній та «доріжок». Відволікаючим фактором у завданні виступають точки перетину ліній, саме у таких місцях дитина має прийняти правильне рішення. Оцінка рівня розвитку уваги здійснювалась в залежності від кількості правильно виконаних завдань (Додаток В).

За кожне правильно вирішене завдання нараховувався 1 бал. Максимальний результат – 10 балів. В залежності від кількості набраних балів визначався рівень розвитку уваги. Високий рівень – 6-10 балів; середній рівень – 4-5 балів; низький рівень – 1-3 бали.

На заключному етапі діагностики ми визначали рівень розвитку елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення дошкільників. Дослідження включало в себе 2 типи завдань. Дитині демонструвалася серія із 10 карток із зображеннями 5 предметів на кожній. Завдання передбачають спочатку вилучення суттєвих ознак зображених предметів, а далі – узагальнення предметів, що мають спільну властивість. Оскільки таких предметів у кожній задачі по 4, то 5 є зайвим. Саме цей предмет і мала назвати дитина (Додаток Д).

Другий тип завдань передбачав демонстрацію 10 карток із серіями малюнків. Задачі цієї серії вимагають від дитини насамперед розуміння життєвих подій, зв'язків між ними, вміння логічно їх аналізувати. Якщо дитина зазнає труднощів, дорослий може допомогти їй тим, що запропонує розповісти про зображене на тому чи іншому малюнку. Далі дитина порівнює

малюнки попарно, вирішуючи при цьому яка подія у даній парі могла відбутися раніше, а яка пізніше. Потім до цієї пари приєднує 3 і 4 малюнки. На закінчення розповідає про зображену подію (Додаток Е).

За кожне правильно вирішене завдання нараховувався 1 бал. Максимальний результат – 10 балів. В залежності від кількості набраних балів визначався рівень розвитку мислення. Високий рівень – 6-10 балів; середній рівень – 4-5 балів; низький рівень – 1-3 бали.

Таким чином, на констатувальному етапі дослідження нами було визначено наступні критерії пізнавального розвитку дошкільників із ЗПР, як: пам'ять, увага, мислення). Ми визначили такі рівні сформованості пізнавальних процесів старших дошкільників, як: високий, середній, низький.

Для об'єктивного визначення пізнавального розвитку дошкільників із ЗПР на констатувальному етапі експерименту нами будуть використовуватися такі методики: «Запам'ятай 10 слів» та «Назви малюнки» (варіант тесту З. Істоміної) – для вивчення рівня розвитку пам'яті; методика «Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська) – для діагностики рівня розвитку стійкості та концентрації уваги; «П'ятий зайвий», «Історія в малюнках» – для вивчення рівня елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення (Ю. Гільбух, В.Георгіївська).

2.2. Результати констатувального експерименту

Метою констатувального експериментального дослідження було вивчення особливостей формування та розвитку психічних пізнавальних процесів у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. Основою дослідження стали методики визначення рівня розвитку слухової та зорової пам'яті, стійкості та концентрації уваги, елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення.

У дослідженні брали участь вихованці інклюзивної групи для дітей з особливими освітніми потребами 6-го року життя, 10 осіб (5 хлопчиків, 5 дівчаток) дошкільного навчального закладу (ясла-садок) «Журавка» Глухівської міської ради Сумської області.

У ході дослідження використовувались такі методики:

1. Методики вивчення рівня розвитку пам'яті «Запам'ятай 10 слів» та «Назви малюнки» (варіант тесту З. Істоміної).

2. Методика діагностики рівня розвитку стійкості та концентрації уваги «Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська).

3. Методики вивчення рівня елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення «П'ятий зайвий», «Історія в малюнках» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська).

Дослідження проводились переважно у першій половині дня, оскільки цей час є найбільш продуктивним для інтелектуальних видів діяльності для дітей старшого дошкільного віку. Перед початком проведення дослідження було отримано згоду батьків, узгоджено план проведення досліджень із вихователями.

Експериментальне дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу, оскільки при цьому діти знаходились у звичних для них умовах, а методики проводились в індивідуальній формі. Таким чином зводився до мінімуму вплив сторонніх факторів на результати дослідження.

Під час занять з дитиною ми прагнули встановити доброзичливий, невимушений контакт. Всі завдання сприймалися дітьми як ігри. Атмосфера гри допомагала вихованцям розслабитися, зменшувала стресову ситуацію. Якщо дитина була тривожною, боялася відповідати, то з боку експериментатора надавалася емоційна підтримка – ласкавим голосом виражалася впевненість, що досліджуваний дуже добре справиться з усіма іграми. По ходу виконання завдань учасникам дослідження постійно давали знати, що вони все роблять правильно і добре (незалежно від дійсного результату).

Дослідження проводилось у декілька етапів.

На першому етапі було проведено методики вивчення рівня розвитку пам'яті «Запам'ятай 10 слів» та «Назви малюнки» (варіант тесту З. Істоміної).

Попередньо для кожного досліджуваного було підготовлено буклет, який містив бланки методик, картки із зображенням різних предметів, стимульний матеріал для проведення методик, аркуші паперу для копіювання фіксації відповідей експериментатором.

Процедура дослідження починалась із роз'яснення правил роботи, зацікавлення дитини, налаштування її на співпрацю. Після проведення методик з усіма дітьми, перший етап дослідження завершувався і починалась попередня обробка отриманих даних.

Методика «Запам'ятай 10 слів» (варіант тесту З. Істоміної).

Мета: визначення рівня розвитку слухової вербальної пам'яті дітей 5-7 років.

Матеріали та обладнання: 10 слів, не пов'язаних одне з одним за змістом.

Слова тесту: яблуко, ніс, слон, дуб, ломпа, голка, книга, ворона, машина, молоток.

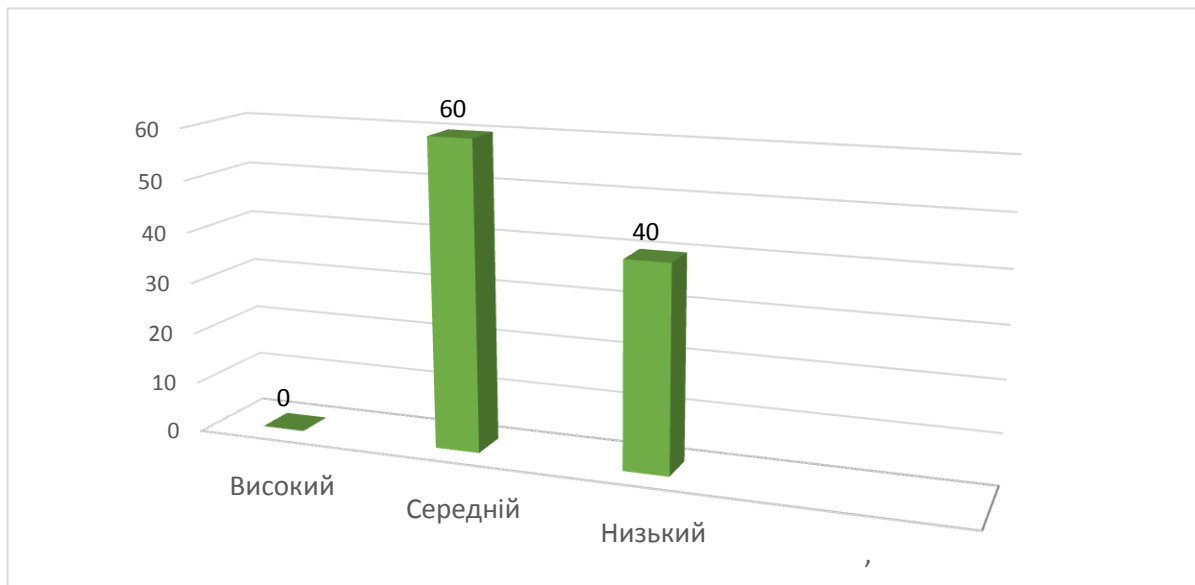
Інструкція: «Послухай уважно слова, які я прочитаю, і намагайся їх запам'ятати. Після того, як закінчу їх читати, ти назвеш ті слова, які запам'ятав».

Слова бажано вимовляти не поспішаючи, в одному темпі. Після того як ви голосно і виразно прочитали слово, зробіть паузу 1-2 секунди і лише після неї вимовте наступне слово, зробіть паузу 1-2 секунди і вимовте наступне слово. Потрібно звертати увагу на те, як слухає дитина, чи намагається запам'ятати слова, як часто відволікається. Результати спостережень допоможуть проаналізувати, що перешкоджало, а що допомагало дитині під час виконання завдання методики.

Таким чином, за результатами проведеної методики 60% (6 дітей) мають середній рівень розвитку вербальної пам'яті, у 40% (4 вихованців)

низький рівень розвитку слухової пам'яті. Респондентів з високим рівнем виявлено не було.

Дані представлено на діаграмі (Рис. 2.1).

Рис. 2.1. Показники рівнів розвитку вербальної пам'яті за методикою «10 слів» (варіант тесту З. Істоміної)

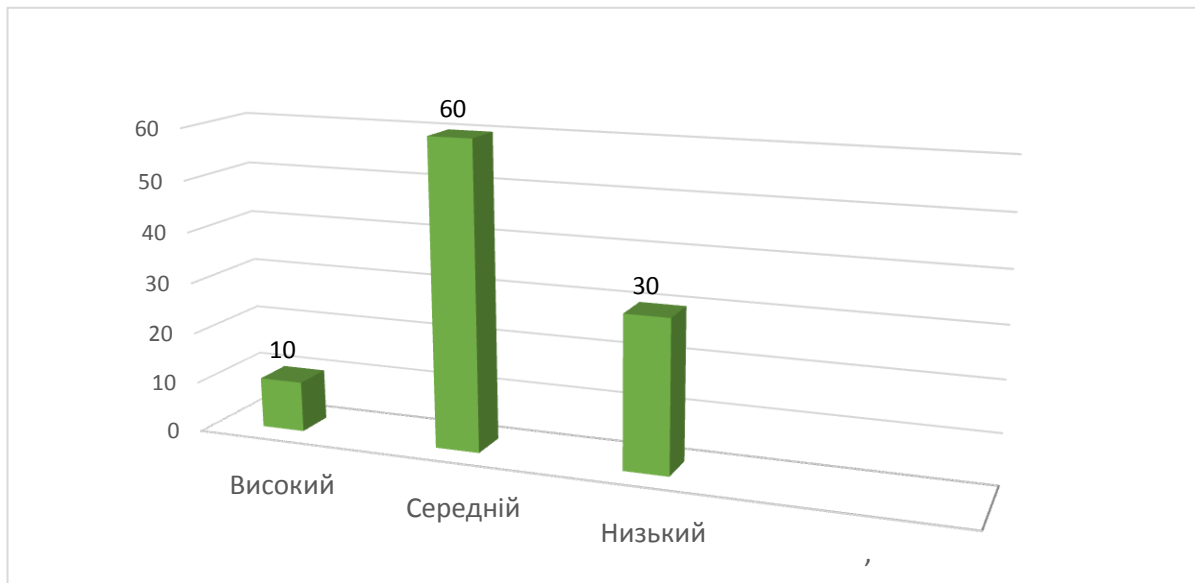
Методика «Назви малюнки» (варіант тесту З. Істоміної).

Мета: визначення рівня розвитку образної пам'яті дітей старшого дошкільного віку.

Інструкція: «Зараз я покажу тобі картки з малюнками. Давай разом поглянемо що на них зображено. А тепер давай пригадаємо, які предмети ти побачив(-ла) на малюнках».

Дитині по черзі демонструється 10 малюнків, на кожній з яких зображений знайомий для неї предмет. Після знайомства дитини з усіма десятьма картинками по черзі попросить назвати предмети, які вона запам'ятала. Порядок не має значення. Враховується кількість правильно названих предметів. Повтори не враховуються, а також предмети, яких на малюнках не було.

За результатами проведеної методики 10% (1 вихованець) має високий рівень розвитку зорової пам'яті, у 60% (6 дітей) середній рівень, 30% (3 респонденти) мають низький рівень розвитку образної пам'яті (Рис.2.2).

Рис. 2.2. Показники рівнів розвитку образної пам'яті за методикою «Назви картинки» (варіант тесту З. Істоміної)

Отже, на основі результатів проведеної методики можна зробити висновок, що показники рівня вербальної пам'яті в учасників дослідження дещо нижчі ніж образної. Це пов'язано як з віковими психологічними, так і з індивідуальними особливостями розвитку дітей і ЗПР.

Наступним етапом дослідження була діагностика рівня розвитку стійкості та концентрації уваги старших дошкільників за методикою «Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В.Георгіївська).

Мета: дослідження рівня розвитку стійкості та концентрації уваги дітей старшого дошкільного віку.

Матеріали та обладнання: картки з малюнками, бланк реєстрації відповідей.

Дитині по черзі пропонуються 3 картки із зображеннями дітей, казкових героїв, які поєднані заплутаними і переплетеними між собою

лініями. Досліджуваний має обрати один із способів вирішення завдання, який на його думку є правильним.

Інструкція: до кожного із 3 запропонованих малюнків інструкція подається окремо.

Картка 1: «Поглянь на малюнок. Діти тримають в руках повітряні кульки. Прослідкуй будь ласка у кого з дітей у руках червона кулька».

Картка 2: «Хлопчик і дівчика ідуть по доріжці. Прослідкуй і дізнайся хто з них знайде автомобіль».

Картка 3: «Червона Шапочка іде в гості до своєї бабусі. По доріжці з яким номером їй треба пройти, щоб не потрапити до Баби Яги та Вовка?».

Картка 4: «Діти вивели собак на прогулянку і тримають їх на повідках. Прослідкуй хто є хазяїном пуделя?».

Картка 5: «На малюнку зображені різні побутові прилади. Простеж по лінії, який з них увімкнений у розетку?».

Картка 6: «Дівчинка розмовляє з подружкою по телефону. З яким телефоном у неї немає зв'язку?».

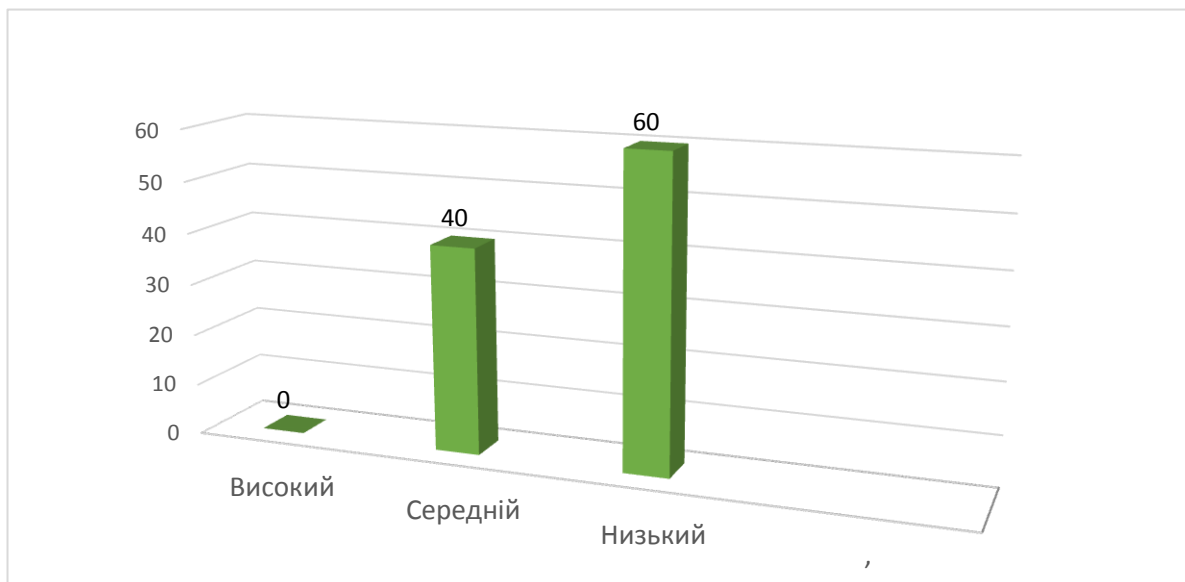
Картка 7: «З ниток якого клубка бабуся плете светр?».

Картка 8: «Хлопчик і дівчинка йдуть по дорозі. Хто з них знайде машину?».

Картка 9: «Хто з тварин знайде два гриба?».

Картка 10: «У кінці якої доріжки курка знайде курча?».

На основі результатів проведеної методики можна зробити висновок, що серед загальної кількості обстежених 40% (4 дитини) мають середній рівень розвитку уваги, у 60% (6 вихованців) діагностовано низький рівень. Учасників дослідження, які мають високий рівень стійкості та концентрації уваги не виявлено (Рис.2.3).

Рис. 2.3. Показники рівнів розвитку стійкості та концентрації уваги за методикою «Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

За результатами проведеної методики можна зробити висновок, що рівень розвитку стійкості та концентрації уваги у дітей, які мають затримку психічного розвитку значно нижчий, ніж у їх однолітків з нормою розвитку.

На наступному етапі ми досліджували особливості та рівень розвитку елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення старших дошкільників.

Для цього ми використали методику «П'ятий зайвий» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська).

Мета: визначення здатності до узагальнення понять і предметів на основі певних ознак; абстрагування від пройденого матеріалу для концентрації на новому; виділення суттєвих якостей понять, об'єднаних загальною ознакою.

Матеріали та обладнання: набір з 11 карток (1 пробна і 10 тестових) із зображенням різних предметів, бланк реєстрації відповідей.

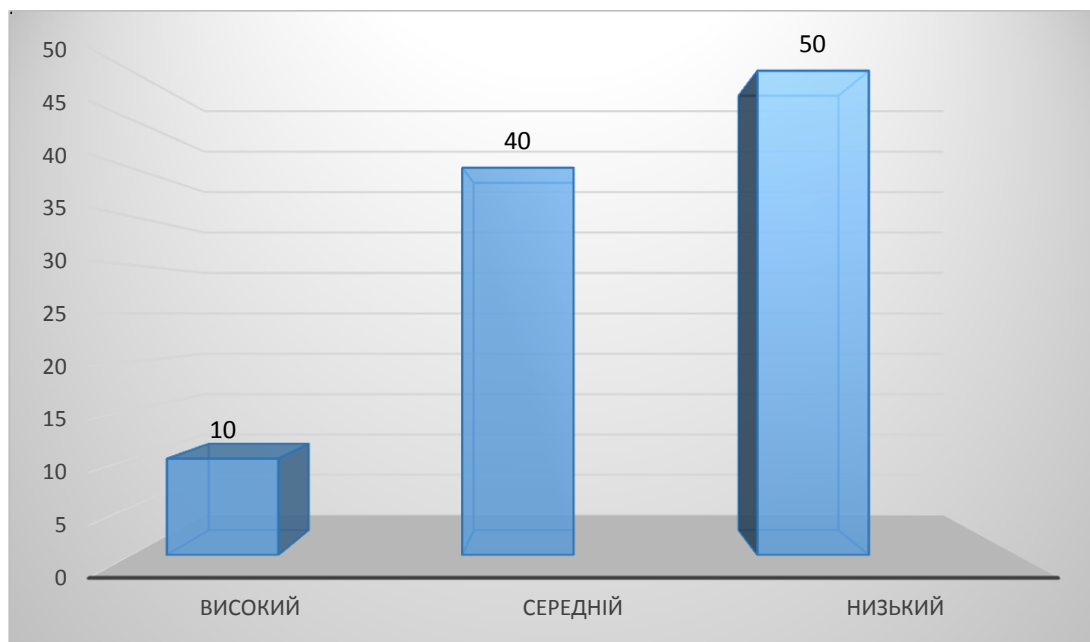
Дитині почергово одна за одною демонструються 11 карток із зображеннями різноманітних, знайомих для неї предметів. Кожна картка

містить 5 малюнків, 4 з яких можна об'єднати в групу, класифікувати за певною ознакою (овочі, фрукти, транспорт і т.д.), назвати одним словом. Процедура дослідження починається з 1 демонстраційної картки та пояснення змісту завдання. Важливо переконатись наскільки правильно вихованець зрозумів інструкцію.

Інструкція: «Поглянь уважно на малюнок. Що на ній зображено? На цьому малюнку один предмет зайвий. Подумай і скажи що на цьому малюнку зайве і чому воно нам не підходить?».

Після проведення даної методики було отримано наступні результати: 10% (1 дитина) має високий рівень розвитку мислення, 40% (4 респонденти) мають середній рівень розвитку основних мисленнєвих операцій, 50% (5 дітей) мають низький рівень здатності до узагальнення та абстрагування.

Результати представлено на діаграмі (Рис. 2.4).

Рис. 2.4. Показники рівнів розвитку мисленнєвих операцій за методикою «П'ятий зайвий» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

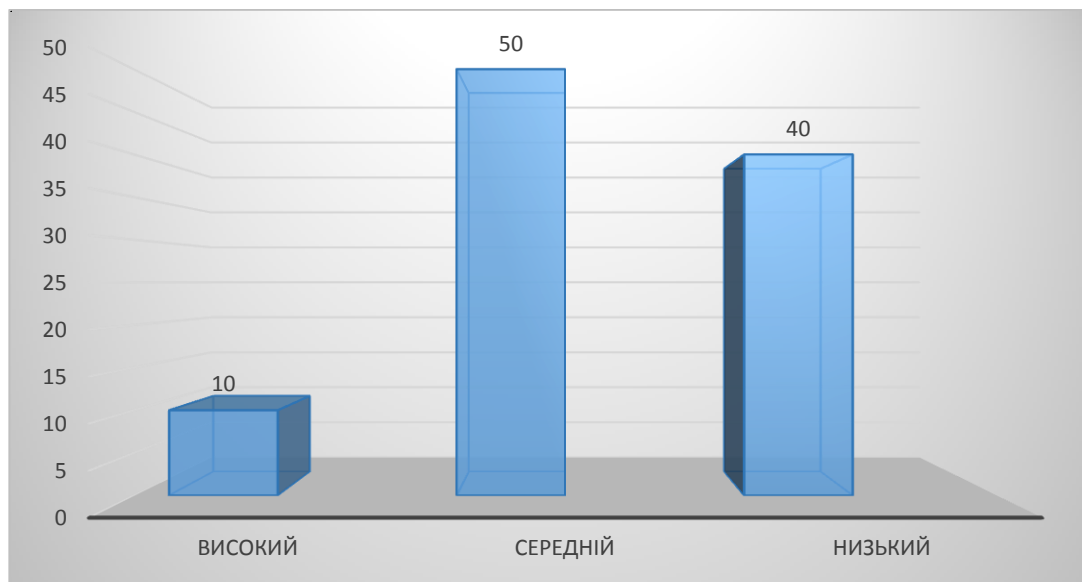
Для того щоб дослідити рівень розвитку елементів словесно-логічного мислення ми використали методику «Історія в малюнках» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська).

Мета: дослідження рівня розвитку словесно-логічного мислення старших дошкільників.

Матеріали та обладнання: текст методики, картки з малюнками, бланк реєстрації відповідей.

Три малюнки послідовно розкладають перед дитиною з проханням розповісти історію, яку зображена на них. При цьому ніяка допомога дитині не надається. Після того, як дитина склала розповідь, картинки прибирають і просять ще раз коротко переказати суть історії.

За результатами методики 10% (1 дитина) має високий рівень розвитку словесно-логічного мислення, у 50% (5 вихованців) діагностовано середній рівень, 40% (4 дошкільники) мають низький рівень розвитку словесно-логічного мислення (Рис.2.5).

Рис. 2.5. Показники рівнів розвитку словесно-логічного мислення за методикою «Історія в малюнках» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

Результати проведених діагностичних методик було враховано на наступних етапах експериментального дослідження та при складанні корекційно-розвиткової програми.

Таким чином, до констатувального етапу експерименту були залучені вихованці інклюзивної групи для дітей з особливими освітніми потребами 6-

го року життя, 10 осіб (5 хлопчиків, 5 дівчаток). Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу (ясла-садок) «Журавка» Глухівської міської ради Сумської області.

У ході дослідження використовувались такі методики, як методика вивчення рівня розвитку пам'яті «Запам'ятай 10 слів» та «Назви малюнки» (варіант тесту 3. Істоміної); методика діагностики рівня розвитку стійкості та концентрації уваги «Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська); методика вивчення рівня елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення «П'ятий зайвий», «Історія в малюнках» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська).

За результатами проведеної методики «10 слів» 60% (6 дітей) мають середній рівень розвитку вербальної пам'яті, у 40% (4 вихованців) низький рівень розвитку слухової пам'яті. Респондентів з високим рівнем виявлено не було.

За результатами проведеної методики «Назви картинки» 10% (1 вихованець) має високий рівень розвитку зорової пам'яті, у 60% (6 дітей) середній рівень, 30% (3 респонденти) мають низький рівень розвитку образної пам'яті.

На основі результатів проведеної методики «Переплетені лінії» можна зробити висновок, що серед загальної кількості обстежених 40% (4 дитини) мають середній рівень розвитку уваги, у 60% (6 вихованців) діагностовано низький рівень. Учасників дослідження, які мають високий рівень стійкості та концентрації уваги не виявлено.

Після проведення методики «П'ятий зайвий» було отримано наступні результати: 10% (1 дитина) має високий рівень розвитку мислення, 40% (4 респонденти) мають середній рівень розвитку основних мисленнєвих операцій, 50% (5 дітей) мають низький рівень здатності до узагальнення та абстрагування.

За результатами методики «Історія в картинках» 10% (1 дитина) має високий рівень розвитку словесно-логічного мислення, у 50% (5 вихованців)

діагностовано середній рівень, 40% (4 дошкільники) мають низький рівень розвитку словесно-логічного мислення.

Висновки до розділу 2

Другий розділ магістерського дослідження присвячений визначенню рівня сформованості пізнавальних процесів у дітей із ЗПР на констатувальному етапі дослідження. У результаті проведеної роботи було визначено:

1) критеріями розвитку пізнавальних процесів у дітей із ЗПР дошкільного віку є увага, пам'ять та мислення. Для об'єктивного визначення стану розвитку пізнавальних процесів у дітей із ЗПР дошкільного віку обрано такі рівні, як : високий, середній, низький;

2) діагностичне дослідження рівня пізнавальних процесів проводилось індивідуально з кожною дитиною. Для проведення обстеження використовувались такі методики: «Запам'ятай 10 слів» та «Назви малюнки» (варіант тесту З. Істоміної) – для вивчення рівня розвитку пам'яті; методика «Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська) – для діагностики рівня розвитку стійкості та концентрації уваги; «П'ятий зайвий», «Історія в малюнках» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська) – для вивчення рівня елементів словесно-логічного та наочно-образного мислення. Результати дослідження фіксувались для подальшої обробки.

3) до констатувального етапу експерименту були залучені вихованці інклюзивної групи для дітей з особливими освітніми потребами 6-го року життя, 10 осіб (5 хлопчиків, 5 дівчаток). Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу (ясла-садок) «Журавка» Глухівської міської ради Сумської області.

У ході констатувального етапу експериментального дослідження було отримано такі результати: 60% (6 дітей) мають середній рівень розвитку

вербальної пам'яті, у 40% (4 вихованців) низький рівень розвитку слухової пам'яті. Респондентів з високим рівнем виявлено не було; 10% (1 вихованець) має високий рівень розвитку зорової пам'яті, у 60% (6 дітей) середній рівень, 30% (3 респонденти) мають низький рівень розвитку образної пам'яті; 40% (4 дитини) мають середній рівень розвитку уваги, у 60% (6 вихованців) діагностовано низький рівень. Учасників дослідження, які мають високий рівень стійкості та концентрації уваги не виявлено; 10% (1 дитина) має високий рівень розвитку елементів словесно-логічного мислення, 40% (4 респонденти) мають середній рівень розвитку основних мисленнєвих операцій, 50% (5 дітей) мають низький рівень здатності до узагальнення та абстрагування; 10% (1 дитина) мають високий рівень розвитку елементів словесно-логічного мислення, у 50% (5 вихованців) діагностовано середній рівень, 40% (4 дошкільники) мають низький рівень розвитку елементів словесно-логічного мислення.

Результати проведених діагностичних методик було враховано на наступних етапах експериментального дослідження та при складанні корекційно-розвиткової програми.

РОЗДІЛ III.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗПР ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

3.1. Реалізація програми розвитку та корекції пізнавальних процесів дітей дошкільного віку із ЗПР з використанням методів арт-терапії

Діти із затримкою психічного розвитку потребують індивідуального підходу в своєму розвитку та вихованні. Вони навчаються значно повільніше ніж діти з типовим розвитком, їм необхідно значно більше часу для переосмислення програмового матеріалу, який варто багаторазово повторювати. Однак при спеціальних корекційно-розвиткових заняттях, спрямованих на розвиток у дошкільників пізнавальної, мовленнєвої, сенсомоторної, емоційно-вольової, особистісної сфер розвитку, удосконалення психічних процесів, вони можуть досягати значних результатів психофізичного розвитку [7].

Важливим корекційно-розвивальним завданням у дошкільному віці виступає розвиток довільних рухів, дрібної моторики рук. Формування дрібної моторики видається надзвичайно важливим у світлі оволодіння дітьми із затримкою психічного розвитку ігрової, трудової, навчальної діяльності. У процесі формування дрібної моторики розвивається просторове сприймання, довільна увага, пам'ять, мислення, уява, мовлення, тобто активізується вся психічна діяльність дитини. Таким чином, вузькоспеціальне завдання з розвитку дрібної моторики трансформується у магістральне та одне з головних завдань дошкільного періоду [50].

Основна діяльність дошкільника – гра, саме в ній він пізнає себе і навколишній світ. У грі дитина ділиться своїми проблемами, розв'язує їх, здійснює відкриття, творить. Ігри з камінцями Марблс – одна з форм

природної діяльності дитини. Ігри дітей з камінцями мають давню історію, малюки бавились різноманітними крупами, камінцями, пересипаючи їх з руки в руку, насолоджуючись прохолодою, пропускали його крізь пальці, відчуваючи при цьому тепло власних рук. Ці досить прості рухи насправді мали колосальне значення для розвитку психіки дитини. По-перше, такого роду взаємодія з дрібними предметами стабілізує емоційний стан дитини. По-друге, поряд із розвитком тактильно-кінестетичної чутливості і дрібної моторики, малюки навчалися прислухатися до себе і проговорювати свої відчуття. Але найголовніше – дитина отримувала перший досвід рефлексії (самоаналізу). Навчалася розуміти себе й інших.

Ігри з камінцями Марблс – одна з тих технік, що дозволяє розкрити індивідуальність кожної дитини, розв'язати її психологічні проблеми, розвинути здатність усвідомлювати свої бажання і знаходити можливості їх реалізації. Вони сприяють розвитку уваги, пам'яті та є відмінним засобом для профілактики і корекції гіперактивності, агресивності, сором'язливості та труднощів у розвитку.

Для досягнення всіх цих цілей програма має наступну мету і завдання:

Мета – сприяння розвитку пізнавальної та емоційної сфер дітей із затримкою психічного розвитку з використання природного матеріалу; профілактика вторинних порушень.

Завдання:

- зняття емоційної та м'язової напруги;
- стимулювання та активізація м'язового тону;
- розвиток тактильно-кінестетичної чутливості;
- розширення сенсорного досвіду дітей;
- удосконалення загальної та дрібної моторики;
- сприяння розвитку психічних процесів – сприймання, мислення, пам'ять, уваги, уяви;
- формування просторового орієнтування;
- розвиток комунікативних навичок та навичок групової взаємодії;

– формування уміння розпізнавати емоції за зовнішніми проявами, передавати емоційні стани за допомогою міміки, жестів;

– розвиток позитивного світосприйняття.

Корекційно-розвиткова програма «Чарівні камінці» розрахована на дітей старшого дошкільного віку, складається з 9 занять, які проводилися 2 рази на тиждень. Тривалість 25-30 хвилин, кількість дітей у групі – 2 підгрупи по 5 осіб (з урахуванням вікових, індивідуальних, психофізичних особливостей дітей).

Програма «Чарівні камінці» реалізовувалась протягом 2020-2021 навчального року на базі дошкільного навчального закладу (ясла-садок «Журавка» Глухівської міської ради Сумської області (Додаток Ж).

Для формування уявлення про корекційно-розвиткову програму «Чарівні камінці», вважаємо за необхідне, більш детально зупинитися на висвітленні тематичного планування цих занять (Табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Тематичне планування занять корекційно-розвиткової програми «Чарівні камінці»

№ з/п	Заняття	Мета	Структура	Загальна тривалість
1.	Заняття 1	Створити атмосферу доброзичливості та безпеки на занятті, збагатити сенсорний досвід дітей, познайомити з власними почуттями.	1. Привітання(1хв.). 2. Знайомство та привітання з камінцями (5хв.). 3. Вправа «Буря у круп'яних ставочках»(5хв.). 4. Вправа «Маленькі кухарі» (7хв.). 5. Вправ «Тінь»(4хв.). 6. Вправа «Прислухайся до себе»(3хв.). 7. Вправа з	30 хвилин

			камінцями(3хв.). 8. Ритуал прощання(2хв.).	
2.	Заняття 2	Розвивати тактильно-кінестетичну чутливість, сприяти зниженню психоемоційну напругу, розвивати психічні процеси, емоційну сферу, підвищення впевненості у собі.	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з камінцями(10хв.). 3. Вправа «На березі незвичайного моря»(5хв.). 4. Вправа-інсценування «Живіт болить»(5хв.). 5. Вправа «За що мене можна хвалити, за що мене можна сварити» (3хв.). 6. Вправа «Дзеркало»(4хв.). 7. Ритуал прощання(2хв.).	30 хвилин
3.	Заняття 3	Сприяти збагаченню сенсорного досвіду дітей, зниженню психоемоційної напруги.	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з камінцями(7хв.). 3. Вправа «Намалюй веселку» (15хв.). 4. Вправа «Обличчя засмагає» (5хв.). 5. Ритуал прощання(2хв.).	30 хвилин
4.	Заняття 4	Стимулювати м'язовий тонус, розвивати сенсорний досвід, формувати вміння розпізнавати емоції за зовнішніми проявами, передавати	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з камінцями(8хв.). 3. Вправа «Оркестр»(5хв.). 4. Вправа «Конкурс хвалька» (5хв.). 5. Вправа «Тренуємо емоції» (7хв.). 6. Гра «Веселка	30 хвилин

		емоційні стани за допомогою міміки, жестів.	настрою» (2хв.). 7. Ритуал прощання(2хв.).	
5.	Заняття 5	Розвивати тактильно-кінестетичну чутливість та позитивне світосприйняття, розвивати психічні процеси.	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з камінцями(10хв.). 3. Вправа «Запам'ятай»(5хв.). 4. Вправа «Чотири стихії»(5хв.). 5. Вправа «Сонячний зайчик» (3хв.). 6. Ритуал прощання(2хв.).	26 хвилин
6.	Заняття 6	Сприяти збагаченню тактильного досвіду, розвивати емоційну сферу дитини, профілактика конфліктів.	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з камінцями(10хв.). 3. Вправа «Злюка»(5хв.). 4. Вправа «Два сердиті хлопчика»(4хв.). 5. Вправа «Посварилися і помирилися»(4хв.). 6. Вправа «Урятуй пташеня» (3хв.). 7. Ритуал прощання(2хв.).	29 хвилин
7.	Заняття 7	Розвивати позитивне світосприйняття, тактильно-кінестетичну чутливість, сприяння налагодження взаємодії між дітьми.	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з камінцями(6хв.). 3. Малювання на креативній дошці(15хв.). 4. Інсценування казки(6хв.). 5. Ритуал прощання(2хв.).	30 хвилин
8.	Заняття 8	Сприяти розвитку позитивного	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з	25 хвилин

		світосприймання, формувати навички групової взаємодії, збагачення сенсорно-моторного досвіду.	камінцями(8хв.). 3. Вправа «Заряд бадьорості» (3хв.). 4. Вправа «Квітка»(15хв.). 5. Ритуал прощання(2хв.).	
9.	Заняття 9	Вдосконалювати тактильно-кінестетичну чутливість, збагатити емоційні переживання.	1. Привітання(1хв.). 2. Привітання з камінцями(8хв.). 3. Вправа «Перетворення» (14хв.). 4. Вправа «Мантія бажань» (3хв.). 5. Вручення медалей(2хв.). 6. Ритуал прощання(2хв.).	30 хвилин

У результаті застосування корекційно-розвиткової програми «Чарівні камінці» ми плануємо отримати наступні результати: у дітей покращиться стан м'язового тону та тактильно-кінестетичної чутливості, світосприйняття буде більш позитивним, збагачуватиметься сенсорний досвід дітей, дошкільники набуватимуть більш якісних навичок комунікації, покращуватиметься самооцінка, ставлення до себе у колективі і навпаки колективу до дитини, значно поліпшиться дрібна та загальна моторика, емоційна поведінка перейде на новий рівень – дитина буде розпізнавати та сама виражати яскраву палітру емоцій, відповідно чого відбуватиметься зняття емоційної, а подалі і м'язової напруги. Реалізація завдань програми дасть змогу підвищити рівень розвитку сприймання, пам'яті, мислення, уваги, уяви.

Методика роботи з корекційно-розвитковою програмою «Чарівні камінці» передбачає виконання традиційного ритуалу привітання, що передбачає ознайомлення дітей зі стимульним матеріалом (камінцями), що

буде використовуватись під час заняття та емоційне налаштування дошкільників на роботу. Вправа «Привітання з камінцями», яка проводиться на кожному занятті з використанням казок, віршів, розповідей сприяє розвитку у дітей дрібної моторики, тактильних відчуттів, зорово-просторової орієнтації.

Наступна вправа у структурі заняття корекційно-розвиткової програми «Чарівні камінці» спрямована на розвиток стійкості та концентрації уваги, довільності запам'ятовування, розвиває пізнавальну активність, стимулює мисленнєву діяльність.

Вправи у другій половині заняття, наприклад «За що мене хвалити можна», «Обличчя засмагає», «Сонячний зайчик», «Намалюй веселку» спрямовані на колективну взаємодію учасників, виконання групових форм роботи, розвиток емоційної сфери, вміння правильно виражати та описувати власні емоції.

Кожне заняття закінчується ритуалом прощання. У ході виконання даної вправи підводяться підсумки заняття, здійснюється рефлексія.

Таким чином, даний етап роботи над експериментальним дослідженням передбачав розробку та реалізацію корекційно-розвиткової програми з використанням арт-терапевтичного методу камінці Марблс «Чарівні камінці» для розвитку пізнавальних процесів у дітей із ЗПР.

Програма розрахована на дітей старшого дошкільного віку, складається з 9 занять, які проводилися 2 рази на тиждень. Тривалість 25-30 хвилин, кількість дітей у групі – 2 підгрупи по 5 осіб (з урахуванням вікових, індивідуальних, психофізичних особливостей дітей).

Структура кожного із занять включала в себе привітання, знайомство з камінцями Марблс, вправи для розвитку пізнавальних процесів та емоційної сфери, ритуал прощання.

Програма «Чарівні камінці» реалізовувалась протягом 2020-2021 навчального року на базі дошкільного навчального закладу (ясла-садок «Журавка» Глухівської міської ради Сумської області.

3.2. Результати формувального дослідження

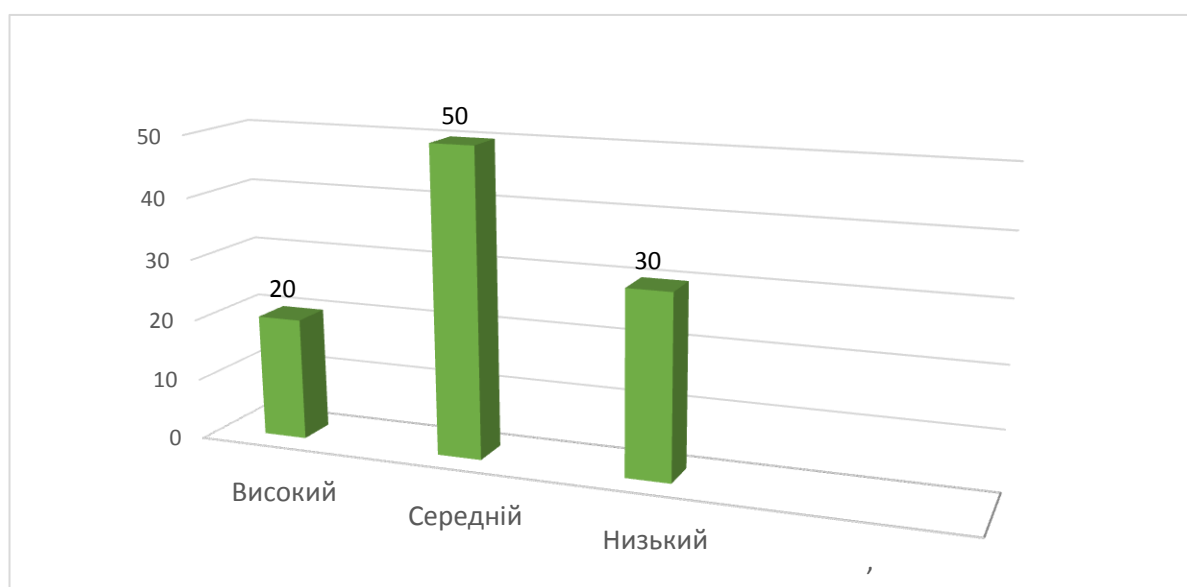
Сутність нашої дослідно-експериментальної роботи полягала у кількісному та якісному аналізі результатів проведеної роботи щодо розвитку психічних пізнавальних процесів у дітей з порушеннями мовлення. Моніторинг динаміки змін рівнів розвитку пізнавальних процесів здійснювався за тією ж методикою, що і на початковому етапі дослідження.

Протягом декількох місяців 2020-2021 навчального року у Глухівському дошкільному навчальному закладі (яслах-садку) «Журавка» проводилась система тренінгових занять для дітей із затримкою психічного розвитку, які мають низький рівень розвитку пізнавальних процесів з використанням камінців Марблс, як методу арт-терапії.

Після застосування розробленої нами системи занять щодо розвитку пізнавальної сфери дітей старшого дошкільного віку нами було проведено повторне діагностичне дослідження.

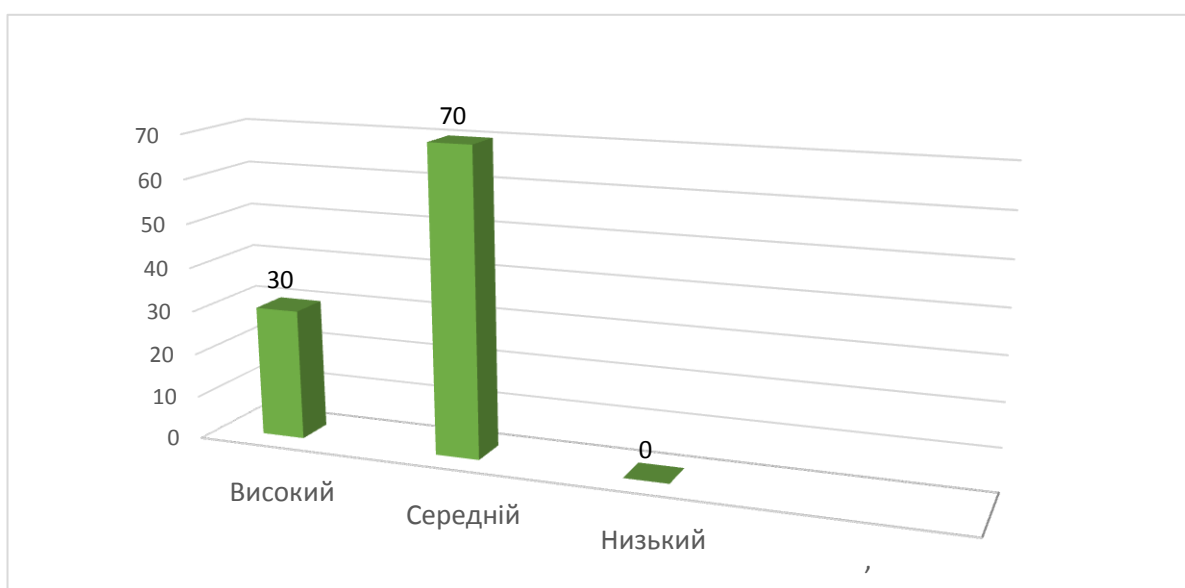
За результатами методики «10 слів» у 20 % (2 респонденти) діагностовано високий рівень, у 50 % (5 дітей) визначено середній рівень розвитку вербальної пам'яті, у 30 % (3 вихованців) – низький рівень розвитку слухової пам'яті. Варто зазначити, що кількість учасників дослідження з високим рівнем розвитку слухової пам'яті зросла на 20 %, а показники середнього та низького рівнів зменшилися на 10 %.

Дані представлено на діаграмі (Рис. 3.1).

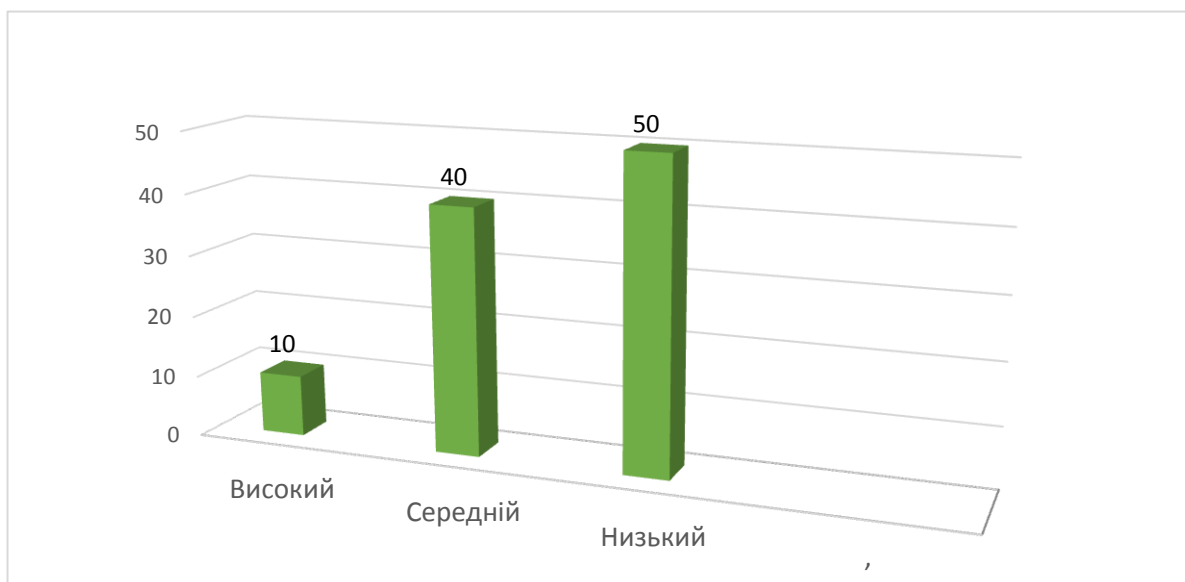
Рис. 3.1. Показники рівнів розвитку вербальної пам'яті за методикою «10 слів» на контрольному етапі дослідження (варіант тесту 3. Істоміної)

За результатами проведеної методики «Назви картинки» 30 % (3 вихованеці) мають високий рівень розвитку зорової пам'яті, у 70 % (7 дітей) середній рівень, респондентів, які мають низький рівень розвитку образної пам'яті виявлено не було (Рис. 3.2).

Рис. 3.2. Показники рівнів розвитку образної пам'яті за методикою «Назви картинки» на контрольному етапі дослідження (варіант тесту 3. Істоміної)

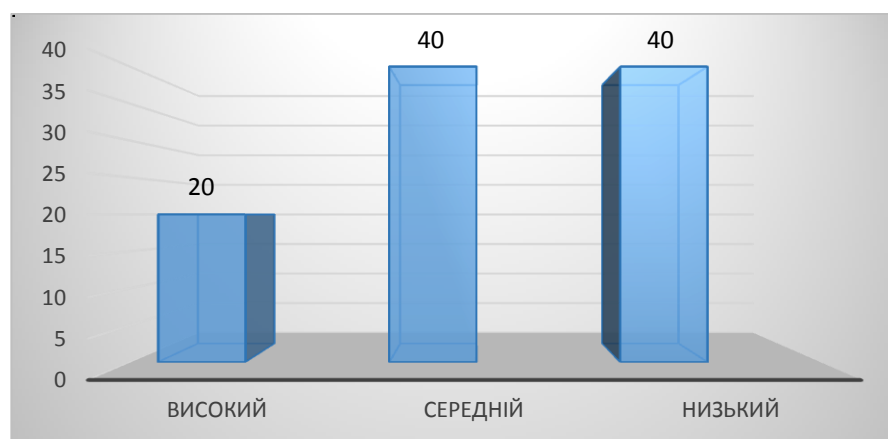
На основі результатів методики «Переплетені лінії» можна зробити висновок, що серед загальної кількості обстежених у 10 % (1 респондент) діагностовано високий рівень стійкості та концентрації уваги, у 40% (4 дитини) мають середній рівень розвитку уваги, у 50 % (5 вихованців) діагностовано низький рівень. Учасників дослідження, які мають високий рівень стійкості та концентрації уваги не виявлено (Рис.3. 3).

Рис. 3.3. Показники рівнів розвитку стійкості та концентрації уваги за методикою «Переплетені лінії» на контрольному етапі дослідження (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

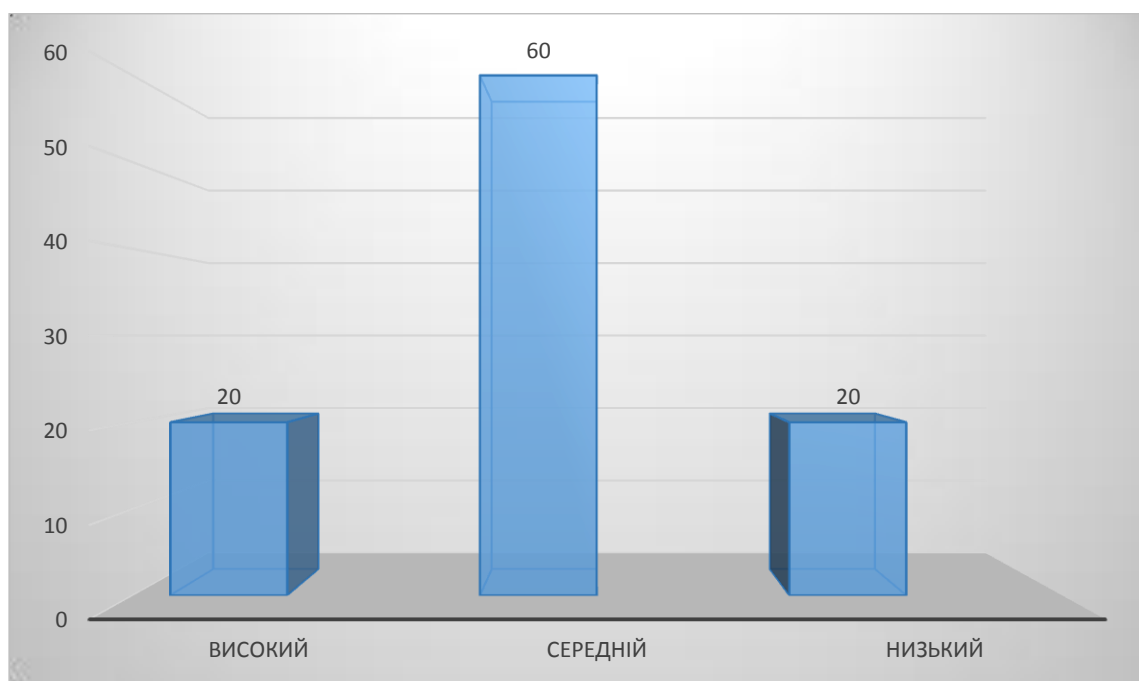
Після проведення методики «П'ятий зайвий» було отримано наступні результати: 20 % (2 дитини) мають високий рівень розвитку мислення, 40 % (4 респонденти) мають середній рівень розвитку основних мисленнєвих операцій, 40% (4 дитини) мають низький рівень здатності до узагальнення та абстрагування.

Результати представлено на діаграмі (Рис. 3.4).

Рис. 3.4. Показники рівнів розвитку мисленнєвих операцій за методикою «П'ятий зайвий» на контрольному етапі дослідження (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

Для того щоб дослідити рівень розвитку елементів словесно-логічного мислення ми використали методику «Історія в малюнках» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська), за результатами якої 20 % (2 дитини) мають високий рівень розвитку елементів словесно-логічного мислення, у 60 % (6 вихованців) діагностовано середній рівень, 20% (2 дошкільники) мають низький рівень розвитку елементів словесно-логічного мислення (Рис. 3.5).

Рис. 3.5. Показники рівнів розвитку словесно-логічного мислення за методикою «Історія в малюнках» на контрольному етапі дослідження (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

Ми отримали наступні результати щодо оцінки рівнів розвитку пізнавальних процесів у вихованців до і після проведення системи корекційно-розвиваючих занять, які відображено в порівняльній таблиці.

Таблиця 3.2

Динаміка рівнів сформованості пізнавальних процесів у дітей із затримкою психічного розвитку до і після проведення формувального експерименту

Рівні розвитку	Пізнавальні психічні процеси					
	Пам'ять		Увага		Мислення	
	До	Після	До	Після	До	Після
Високий	0%	20%	0%	10%	10%	20%
Середній	60%	50%	40%	40%	40%	40%
Низький	40%	30%	60%	50%	50%	40%

Під час аналізу динаміки рівнів розвитку пам'яті було встановлено, що показники високого рівня зросли на 20 %, середнього – на 10 %, показники низького рівня зменшились на 10 %.

На основі результатів зміни показників рівня стійкості та концентрації уваги можна зробити висновок про покращення показників високого та низького рівнів відбулося на 10 %.

Результати повторної діагностики рівня розвитку мисленнєвих операцій свідчать про підвищення показників високого рівня на 10 %, а низький рівень знизився на 10 %.

Спираючись на експериментальний матеріал, можна зробити висновок про покращення рівнів розвитку пам'яті, уваги та мислення в учасників корекційно-розвиваючої програми, що свідить про її ефективність.

Підсумовуючи результати дослідження на основі аналізу й узагальнення даних, можна констатувати, що в ході проведеної роботи в дітей, які брали участь в корекційно-розвивальній програмі з використанням методу атр-терапії камінці Марблс «Чарівні камінці» підвищився рівень розвитку пам'яті, уваги та мислення.

Отже, порівнявши дані констатувального і контрольного експерименту можна зробити висновок, що після проведення системи корекційно-розвиваючих занять у вихованців покращився рівень розвитку психічних пізнавальних процесів, що свідчить про ефективність та методичну правильність проведеної експериментально-дослідницької роботи.

Висновки до розділу 3

Третій розділ дослідження присвячений експериментальній перевірці ефективності програми розвитку та корекції пізнавальних процесів дітей дошкільного віку із ЗПР з використанням методів арт-терапії. У результаті проведеної роботи зазначимо:

1) гри з камінцями Марблс – одна з тих технік, що дозволяють розкрити індивідуальність кожної дитини, розв'язати її психологічні проблеми, розвинути здатність усвідомлювати свої бажання і знаходити можливості їх реалізації. Вони сприяють розвитку уваги, пам'яті та є відмінним засобом для профілактики і корекції гіперактивності, агресивності, сором'язливості та труднощів у розвитку;

2) методика роботи за корекційно-розвитковою програмою «Чарівні камінці» передбачає виконання таких елементів, як: ритуал привітання, що передбачає ознайомлення дітей зі стимульним матеріалом (камінцями); вправи на розвиток стійкості та концентрації уваги, довільності запам'ятовування, розвиває пізнавальну активність, стимулює мисленнєву діяльність; вправи на колективну взаємодію учасників, виконання групових форм роботи, розвиток емоційної сфери, вміння правильно виражати та описувати власні емоції; ритуал прощання.

Корекційно-розвиткова програма «Чарівні камінці» розрахована на дітей старшого дошкільного віку, складається з 9 занять, які проводилися 2 рази на тиждень. Тривалість 25-30 хвилин, кількість дітей у групі – 2

підгрупи по 5 осіб (з урахуванням вікових, індивідуальних, психофізичних особливостей дітей). Програма «Чарівні камінці» реалізовувалась протягом 2020-2021 навчального року на базі дошкільного навчального закладу (ясла-садок «Журавка» Глухівської міської ради Сумської області.

3) під час аналізу результатів контрольного експерименту було встановлено, що показники високого рівня слухової пам'яті зросли на 20 %, середнього – на 10 %, показники низького рівня зменшились на 10 %.

На основі результатів зміни показників рівня стійкості та концентрації уваги можна зробити висновок про покращення показників високого та низького рівнів відбулося на 10 %.

Результати повторної діагностики рівня розвитку мисленневих операцій свідчать про підвищення показників високого рівня на 10 %, а низький рівень знизився на 10 %.

Підсумовуючи результати дослідження на основі аналізу й узагальнення даних, можна констатувати, що в ході проведеної роботи в дітей, які брали участь в корекційно-розвивальній програмі «Чарівні камінці» підвищився рівень пізнавального розвитку у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Визначення науково-теоретичних засад та узагальнення психолого-педагогічних джерел з проблеми розвитку пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку засобами арт-терапії дали змогу дійти до наступних висновків:

1) на основі аналізу психолого-педагогічної літератури, ми встановили, що у дошкільному віці під впливом навчання та виховання в дитини відбувається інтенсивний розвиток всіх пізнавальних процесів. Це стосується сенсорного розвитку, відчуттів, сприймання, наочних уявлень. Збільшується обсяг уваги, вона стає більш стійкою. Істотні зміни відбуваються у розвитку мислення, явлень, пам'яті.

Затримка психічного розвитку – це сповільнений темп розвитку, який в дошкільному віці проявляється як недостаній запас знань, обмеженість світогляду, незрілість мислення, низька інтелектуальна цілеспрямованість, при якій переважають ігрові інтереси та відбувається швидке перенасичення в інтелектуальній діяльності.

Арт-терапія є одним із прогресивних засобів розвитку особистості дитини. Одним із засобів арт-терапії є камінці Марблс – різнокольорові кульки зі скла, глини, сталі або агату, що використовується в різних іграх, що носять загальну назву «Марблс»;

2) у результаті проведеної роботи нами було визначено критерії розвитку пізнавальних процесів у дітей із ЗПР дошкільного віку, а саме: увага, пам'ять та мислення. Для об'єктивного диференціювання стану пізнавального розвитку дітей означеної категорії нами було встановлено такі, як: високий, середній і низький;

3) нами було розроблено програму розвитку і корекції пізнавальних процесів дітей із ЗПР з використанням методу арт-терапії – камінці Марблс. Методика роботи з корекційно-розвитковою програмою «Чарівні камінці» передбачає виконання традиційного ритуалу привітання, що передбачає

ознайомлення дітей зі стимульним матеріалом (камінцями); вправи на розвиток стійкості та концентрації уваги, довільності запам'ятовування, розвиває пізнавальну активність, стимулює мисленнєву діяльність; вправи на колективну взаємодію учасників, виконання групових форм роботи, розвиток емоційної сфери, вміння правильно виражати та описувати власні емоції; ритуал прощання.

Корекційно-розвиткова програма «Чарівні камінці» розрахована на дітей старшого дошкільного віку, складається з 9 занять, які проводилися 2 рази на тиждень. Тривалість 25-30 хвилин, кількість дітей у групі – 2 підгрупи по 5 осіб (з урахуванням вікових, індивідуальних, психофізичних особливостей дітей). Програма «Чарівні камінці» реалізовувалась протягом 2020-2021 навчального року на базі дошкільного навчального закладу (ясла-садок «Журавка» Глухівської міської ради Сумської області;

4) під час аналізу результатів контрольного експерименту було встановлено, що показники високого рівня слухової пам'яті зросли на 20 %, середнього – на 10 %, показники низького рівня зменшились на 10 %.

На основі результатів зміни показників рівня стійкості та концентрації уваги можна зробити висновок про покращення показників високого та низького рівнів відбулося на 10 %.

Результати повторної діагностики рівня розвитку мисленнєвих операцій свідчать про підвищення показників високого рівня на 10 %, а низький рівень знизився на 10 %.

Спираючись на експериментальний матеріал, можна зробити висновок про покращення рівнів розвитку пам'яті, уваги та мислення в учасників корекційно-розвиваючої програми, що свідчить про її ефективність.

Підсумовуючи результати дослідження на основі аналізу й узагальнення даних, можна констатувати, що в ході проведеної роботи в дітей, які брали участь в корекційно-розвивальній програмі «Чарівні камінці» з використанням камінців Марблс підвищився рівень розвитку пам'яті, уваги та мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей. М., 1982. 128 с.
2. Амелина А. Н. Арт-терапия в психотерапевтической работе. М.: Смарт, 2006. 56 с.
3. Амелина А. Н. Метод арт-терапии. М., 2002. 56 с.
4. Андрусишина Л. Є. Розвиток довільної пам'яті у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* 2012. Вип. 19(1). С. 302–310.
5. Арт-терапия – новые горизонты. М.: Когито-Центр, 2006. 47 с.
6. Аткинсон В., Скот Дж. Познай себя: развитие памяти и интеллекта. СПб.: Респекс, 2002. 384 с.
7. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток уваги та навичок навчальної діяльності дітей 5-7 років. Тернопіль: Богдан, 1998. 48 с.
8. Безруких М. М., Єфімова С. П. Дитина іде до школи. М.: Академия, 1998. 842 с.
9. Бетенски М. Что ты видишь? Новые методы арт-терапии. М.: Изд-во Эксмо-Пресс, 2002. 256 с.
10. Божович Л. І. Особистість і її формування в дитячому віці. М., 1986. 256 с.
11. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве. М., 1990. 144 с.
12. Бурменская Г. В., Лидере А.Н., Карабанова О.Б. Возрастно-психологическое консультирование. М., 1990. 134 с.
13. Венгер Л. А. Чи готова ваша дитина до школи. М., 1994. 220 с.
14. Вікова та педагогічна психологія. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
15. Выготский Л. С. Память и ее развитие в детском возрасте. М.: ЧеР, 1998. 816 с.

16. Волкова Є. Т. Чи готова дитина до школи. *Дошкільне виховання*. 2001. №12. С. 36–39.
17. Гільбух Ю. З. Розвивайте розум дітей. К.: Освіта, 1992. 192 с.
18. Гуровец Г. В. Психопаталогія детського віку. М.: Владос, 2008. 340 с.
19. Дети с отклонениями в развитии. М., 1996. 234 с.
20. Детская практическая психология. М.: Гардарики, 2003. 255 с.
21. Диагностика и коррекция задержки психического развития у детей. М.: Аркти, 2001. 224 с.
22. Забрамная С. Д. Психолого-педагогическая диагностика. М.: Просвещение, 2003. 125 с.
23. Заброцький М. Основи вікової психології. К.: Богдана, 2008. 112 с.
24. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в развитии ребенка. М., 1996. 128 с.
25. Заширинская О. В. Психология детей с задержкой психического развития. СПб.: Речь, 2006. 168 с.
26. Зейгарник Б. В., Братусь Б. С. Очерк по психологии аномального развития личности. М., 2000. 157 с.
27. Исаев Д. Н. Психическое недоразвитие у детей. Л., 1992. 462 с.
28. Истратова О. Н. Психодиагностика: коллекция лучших тестов. Ростов н/Д.: Феникс, 2005. 375 с.
29. Ілляшенко Т. Д. Діти з затримкою психічного розвитку та їх навчання. К., 1997. 256 с.
30. Коломинский Л. Л. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. М., 1998. 300 с.

31. Копытин А. И. Основы арт-терапии. СПб.: Лань, 1999. 256 с.
32. Корсакова Н. К., Микадзе Ю. В., Балашова Е. Ю. Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей в обучении младших школьников. М.: РПА, 1997. 124 с.
33. Лебединский В. В. Нарушения психического развития у детей. М., 1985. 345 с.
34. Левитов Н. Д. Детская и педагогическая психология. М., 1990. 478 с.
35. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. М., 1996. 240 с.
36. Лубовский В. И. Высшая нервная деятельность и психические особенности детей с задержкой психического развития. *Дефектология*. 2007. № 4. С. 33–38.
37. Лубовский В. И. Задержка психического развития. М., 2003. 145 с.
38. Лубовский В. И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей. М., 1999. 104 с.
39. Лурия А. Р. Умственно отсталый ребенок. М., 1991. 80 с.
40. Манелис Н. Г. Формирование высших психических функций у детей с задержанным вариантом отклоняющегося развития. *Школа здоровья*. 2001. № 2. С. 27–32.
41. Марковская И. Ф. Задержка психического развития (клинико-нейропсихологическая диагностика). М.: Коменс-центр, 1993. 198 с.
42. Марковская И. Ф. Задержка психического развития (клиническая и нейропсихологическая диагностика). М., 1995. 198 с.
43. Марковская И. Ф. Клинико-катамнестический анализ задержки развития соматогенного генеза. *Дефектология*. 1993. № 1. С. 27–42.
44. Марковская И. Ф. Клинико-нейропсихологические основы диагностики и коррекции ЗПР у детей. М., 1991. 156 с.
45. Марцинковская Т. Д. Диагностика психического развития детей. М., 2007. 176 с.

46. Никишина В. Б. Практическая психология в работе с детьми с задержкой психического развития. М.: Владос, 2003. 128 с.
47. Никишина В. Б. Практическая психология в работе с детьми с ЗПР. М., 2003. 128 с.
48. Никишина В. Б. Причинная обусловленности ЗПР у детей. Ярославль, 2000. 127 с.
49. Обучение детей с задержкой психического развития. Смоленск, 1994. С. 38–49.
50. Основы специальной психологии. М., 2002. 480 с.
51. Основы специальной психологии. М.: Академия, 2002. 480 с.
52. Певзнер М. С. Дети-олигофрены. М., 1999. 35 с.
53. Певзнер М. С. Психическое развитие детей с нарушением умственной работоспособности. М., 2007. 80 с.
54. Певзнер М. С. Клиническая характеристика детей с задержкой психического развития. *Дефектология*. 1980. № 3. С. 56–72.
55. Переслени Л. И., Мастюкова Е. М. Задержка психического развития – вопросы дифференциальной диагностики. *Вопросы психологии*. 1999. № 1. С. 15–35.
56. Подъячева И. П. Коррекционно-развивающее обучение детей старшего дошкольного возраста с ЗПР. М., 2001. С.35–54.
57. Психология детей с задержкой психического развития. Спб.: Речь, 2004. 432 с.
58. Психология. Словарь. М., 1990. С.32–34.
59. Селюцкий А. І. Психопатологія дитячого віку. К.: Вища школа, 1997. 295 с.
60. Слепович Е. С. Игровая деятельность детей с задержкой психического развития. М.: Педагогика, 1990. 96 с.
61. Снайдер К. Клінічна психопатологія. К.: Сфера, 1999. 236 с.
62. Стадненко І. М. Нариси з психології розумово відсталого дитини. К., 2007. С. 45–48.

63. Стребелева Є. А. Спеціальна дошкільна педагогіка. М.: Академія, 2002. 395 с.
64. Тітова М. В. Розвиток уваги молодших школярів – одна із складових структур ключової компетентності вміння вчитися. *Початкове навчання та виховання*. 2007. № 10. С.18–20.
65. Ульбенкова У. В. Діти із затримкою психічного розвитку. К., 2004. С. 24–29.
66. Улькіна Т. В. Стан розвитку пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку у різному соціальному середовищі. *Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2004. Вип. 24. С. 102–106.
67. Ульєнкова У. В. Шестилетние дети с задержкой психического развития. М., 1990. 184 с.
68. Усанова Т. О. Специальная психология. СПб., 2006. 320 с.
69. Черемошкина Л. В. Развитие внимания детей. Ярославль: Академия развития, 1997. 240 с.
70. Черемошкина Л. В. Развитие памяти детей. Ярославль: Академия развития, 1997. 240 с.
71. Шмаргун В. М. Когнітивна диференційованість як предиктор розумового розвитку дітей. *Вісник ХДУ: Психологія*. 2008. Вип. № 452. С. 143–146.
72. Шмаргун М. І., Шмаргун В. М. До проблеми науково-інноваційної спрямованості підготовки вчителя фізичної культури для роботи з дітьми, що мають затримки фізичного і психічного розвитку. *Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. «Концепція підготовки спеціалістів фізичної культури в Україні»*. Київ, 2006. С. 183–188.
73. Шмаргун М. І., Шмаргун В. М. Інноваційні напрями використання рухових дій в корекції затримки психічного розвитку дітей початкових класів масової школи. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи»*. К.: ІЗМН, 1998. С. 233–237.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест «Запам'ятай 10 слів» (варіант 3. Істоміної)

Тест призначений для діагностики слухової вербальної пам'яті.

Матеріал: 10 слів, не пов'язаних одне з одним за змістом.

Слова до тесту: яблуко, ніс, слон, дуб, лампа, голка, книга, машина, ворона, молоток.

Добираючи слова самостійно, потрібно слідкувати за тим, щоб слова називали знайомі дітям предмети, не були пов'язані за змістом, були односкладові чи двоскладові.

Слова слід вимовляти не поспішаючи, в одному темпі. Після того як ви голосно і виразно прочитали слово, зробіть паузу на 1- 2 секунди і лише після неї вимовте наступне слово, зробіть паузу на 1- 2 секунди і лише після неї вимовте наступне слово. Зверніть увагу, як дитина слухає слова, чи намагається їх запам'ятати, як часто відволікається. Не варто у цю хвилину робити їй зауваження. Після проведення тесту результати спостережень можуть допомогти вам проаналізувати, що перешкоджало, а що допомагало дитині під час запам'ятовування слів.

Повторне тестування бажано проводити не раніше, ніж через 2 - 3 місяці. Відповіді дитини фіксуйте в протоколі.

Інструкція: Послухай уважно слова, які я прочитаю, і постарайся їх запам'ятати. Після того, як закінчу їх читати, ти назвеш ті слова, які запам'ятала.

Оцінювання результатів: Показник для реєстрації: кількість правильно відтворених слів (незалежно від їх послідовності). За кожне правильно відтворене слово нараховується 1 бал. Максимальний результат - 10 балів.

Високий рівень - 6 - 10 балів.

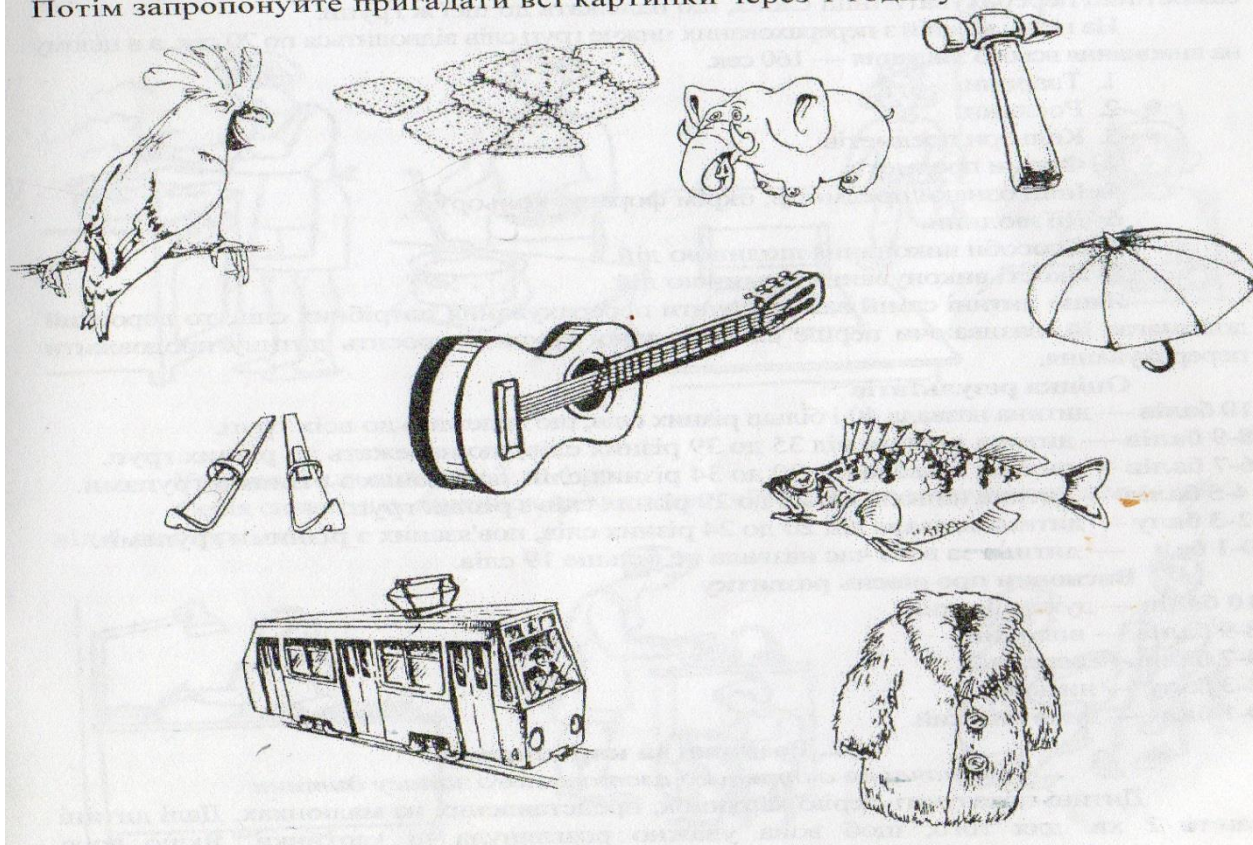
Середній рівень - 4 - 5 балів.

Низький рівень - 1 - 3 бали.

Додаток Б
Запам'ятай малюнки
(варіант тесту 3. Істоміної)

Оцінка зорової пам'яті — короткочасної і довготривалої
 Покажіть дитині по черзі 10 картинок, на кожній з яких зображений знайомий предмет. Час демонстрації кожної картинки 1-2 секунди. Після знайомства дитини зі всіма десятима картинками по черзі попросіть назвати предмети, які вона запам'ятала. Порядок не має значення.

Враховується, скільки предметом від їх загального числа названо дитиною по пам'яті; повтори не враховуються, а також названі предмети, яких на картинках не було. Покажіть дитині ті картинки, які вона забула. Попросіть знову пригадати всі картинки через 10 хвилин. Знову відзначте результат. Потім запропонуйте пригадати всі картинки через 1 годину.

Інструкція: Розглянь уважно малюнки і постарайся їх запам'ятати. Потом я приберу картки, а ти назвеш малюнки, які запам'ятав.

Оцінювання результатів

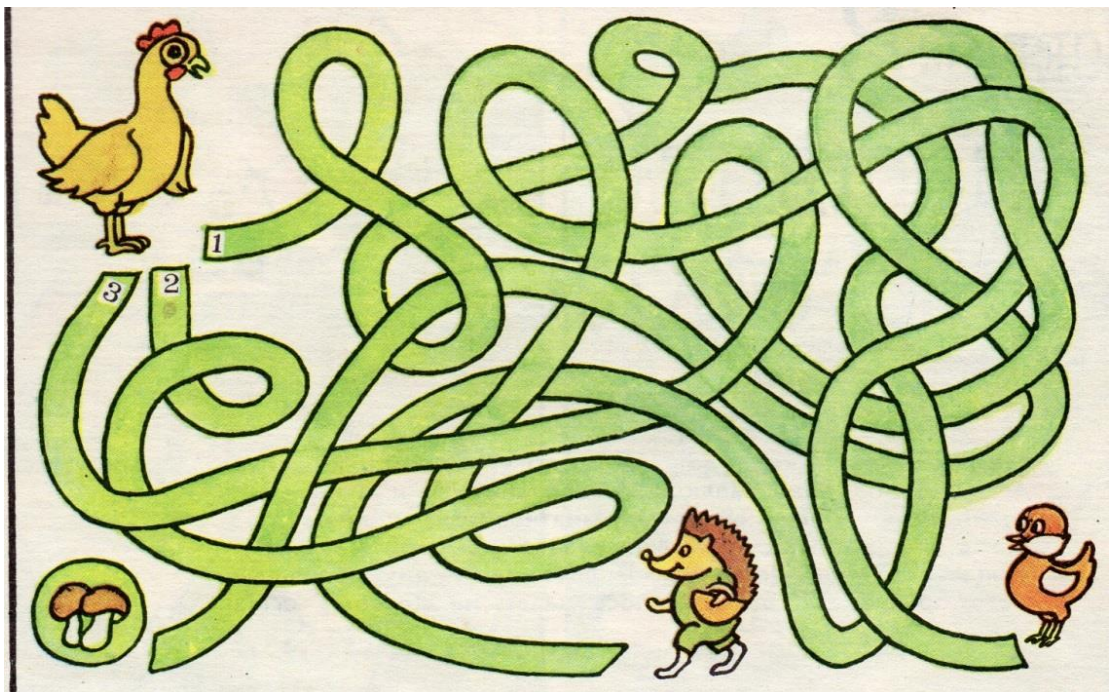
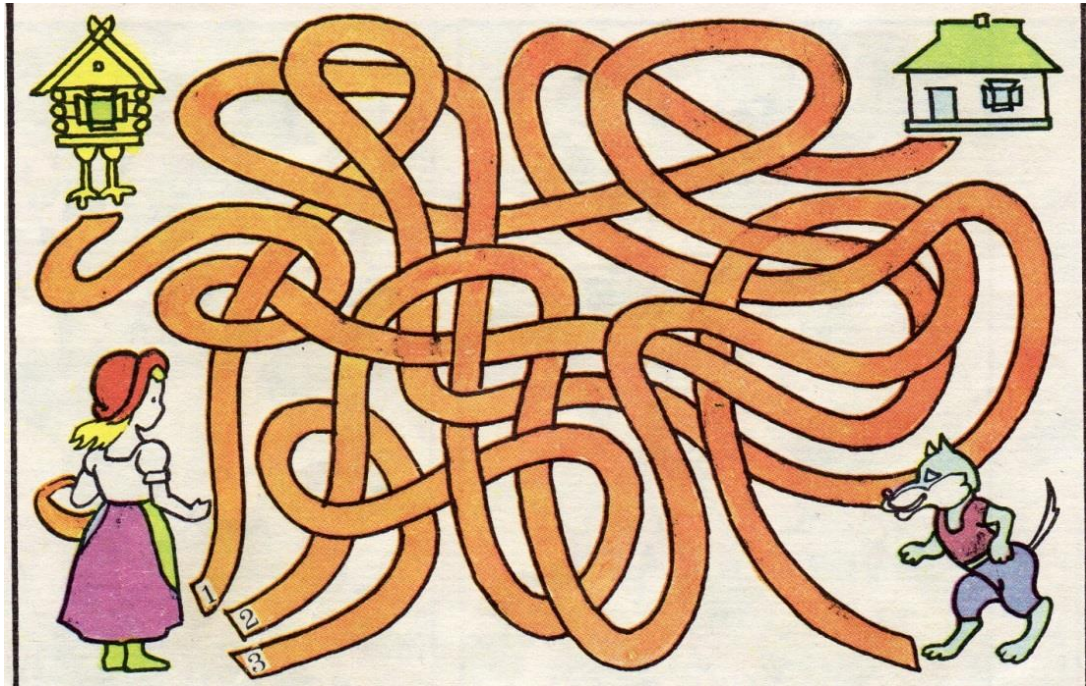
Показник для реєстрації: кількість правильно відтворених слів (незалежно від їх послідовності). За кожне правильно відтворене слово нараховується 1 бал. Максимальний результат - 10 балів.

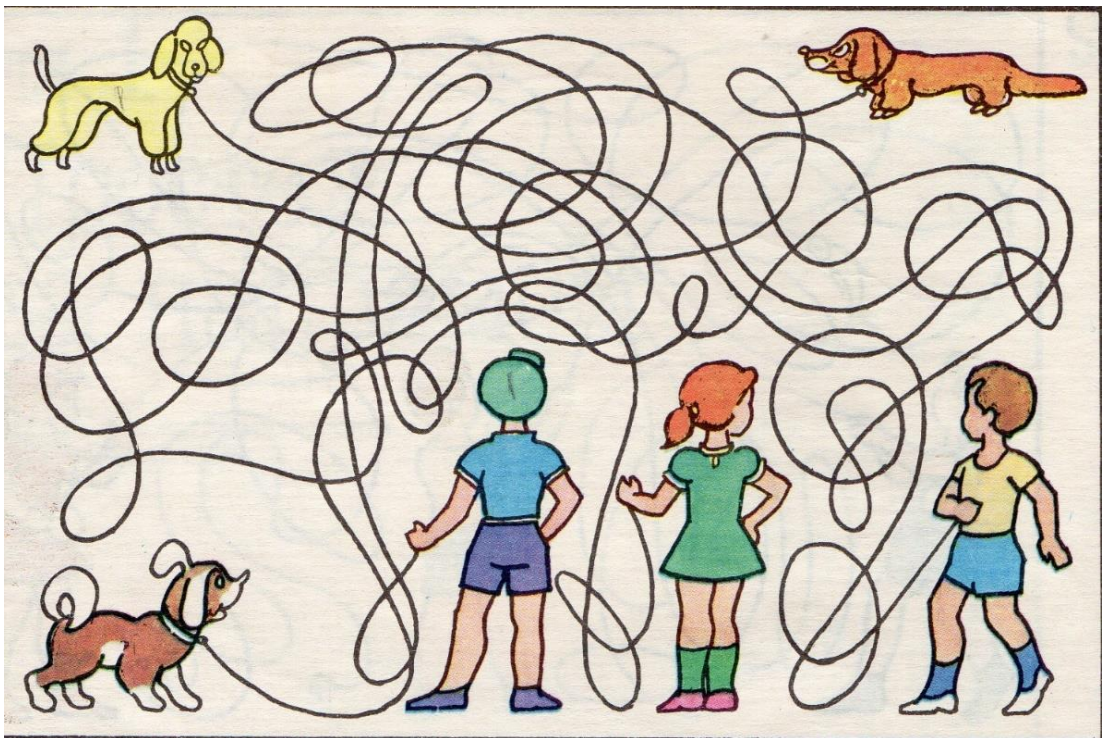
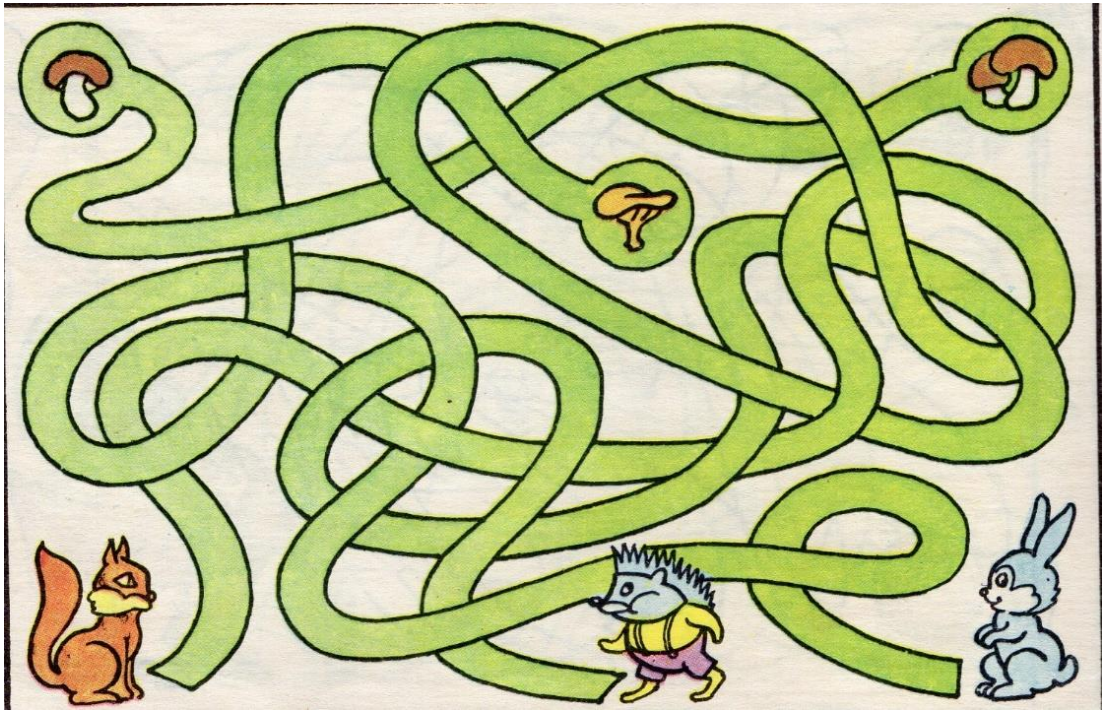
Високий рівень - 6 - 10 балів.

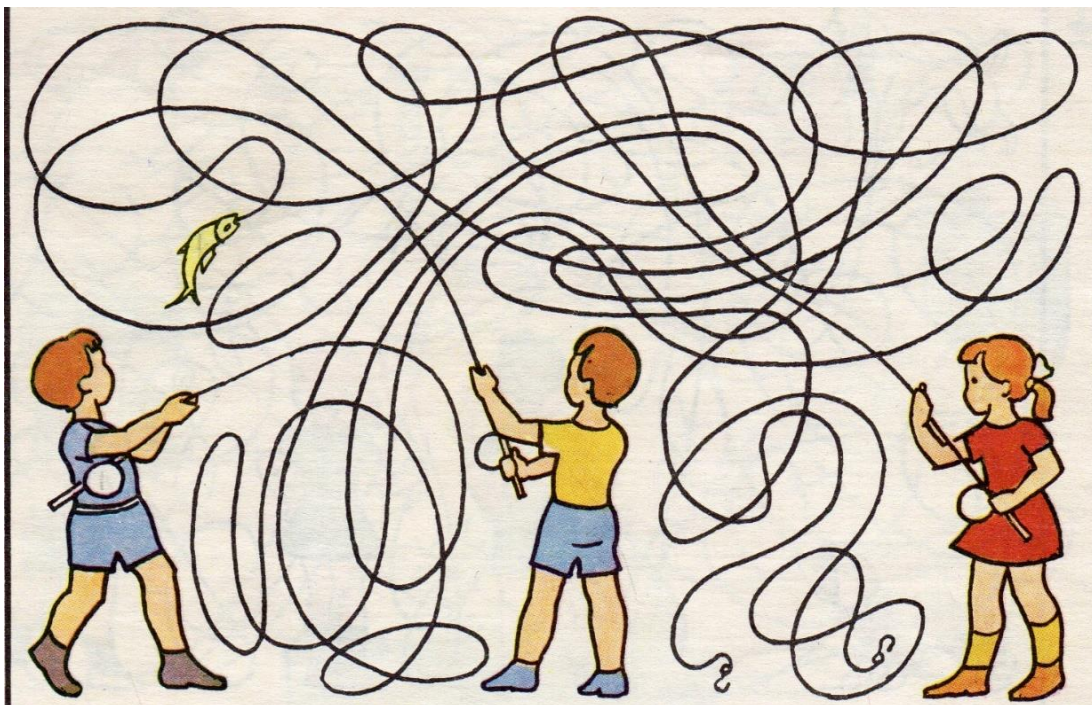
Середній рівень - 4 - 5 балів.

Низький рівень - 1 - 3 бали.

Додаток В
Стимульний матеріал до методики
«Переплетені лінії» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

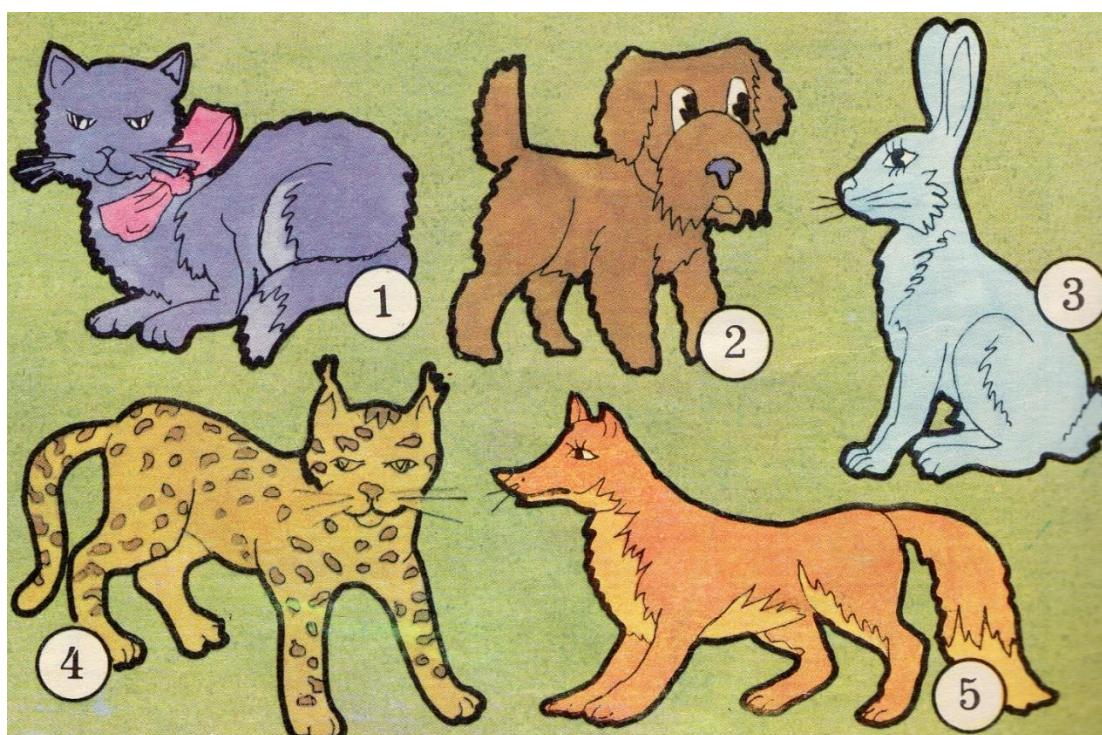

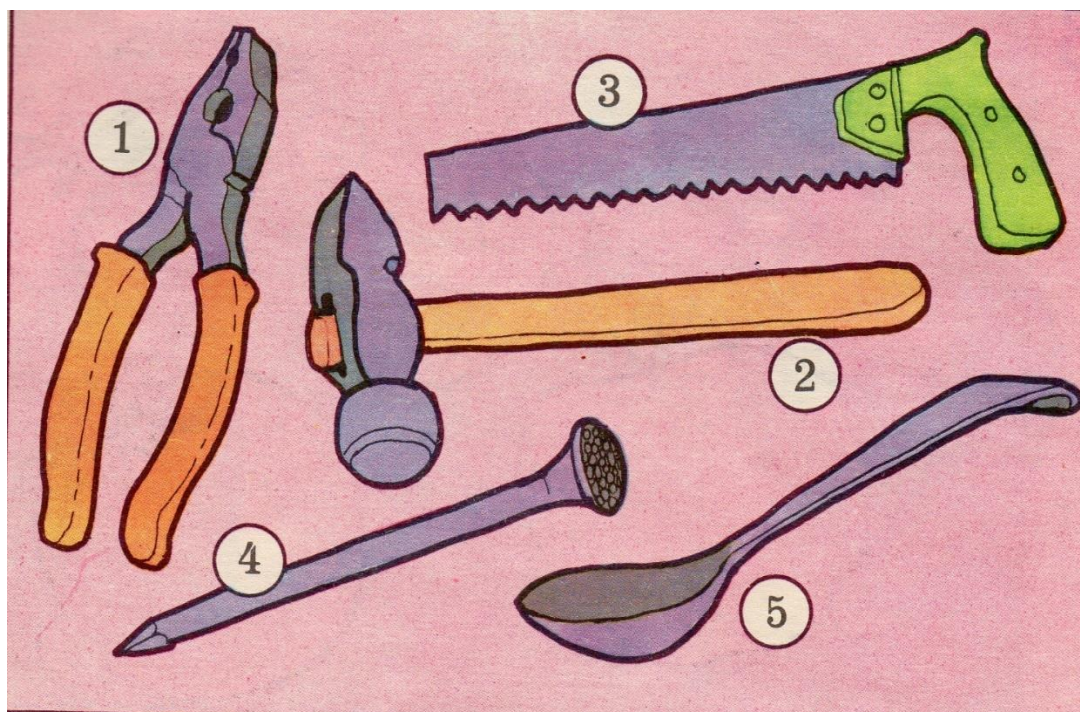

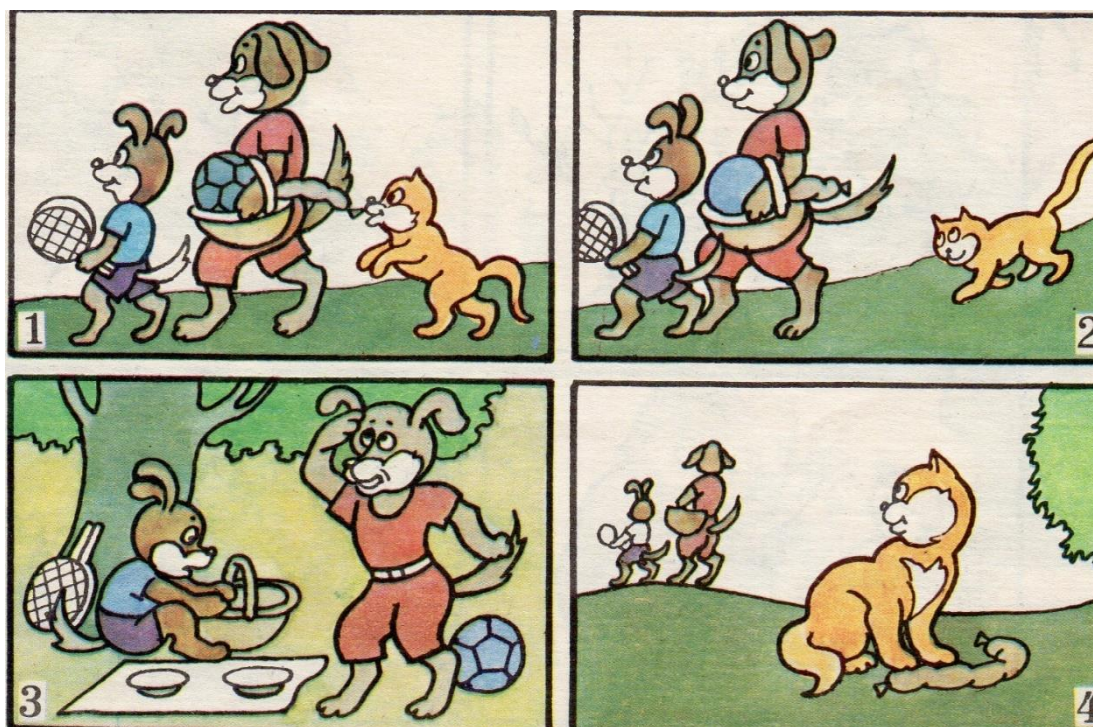
Додаток Д

Стимульний матеріал до методики
«П'ятий зайвий» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

Додаток Е
 Стимульний матеріал до методики
 «Історія в малюнках» (Ю. Гільбух, В. Георгіївська)

Додаток Ж

Реалізація корекційно-розвиткової програми «Чарівні камінці»

